

PAPER DETAILS

TITLE: Modern Dönem  eviri Faaliyetlerinin Arap Edebiyatının Gelismine Katkisi

AUTHORS: Harun  zel, Youssoufa Soumana

PAGES: 249-280

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3095580>

Modern Dönem Çeviri Faaliyetlerinin Arap Edebiyatının Gelişimine Katkısı

The Contribution of Translation Activities in Modern-Era to the Development of Arabic Literature

Harun ÖZEL* & **Youssoufa SOUMANA****

* Dr. Öğr. Üyesi, Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Bilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye.

E-mail: harunozel46@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2775-5078>

**Dr. Öğr. Üyesi, Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Bilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye.

E-mail: youssoufsoum@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3133-579X>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Harun ÖZEL,
Dr. Öğr. Üyesi, Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Bilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye.

Submission/Başvuru:
19 Nisan/April 2023

Acceptance /Kabul:
21 Eylül/September 2023

Citation Atfı/:
ÖZEL, Harun ve Youssoufa SOUMANA.
"Modern Dönem Çeviri Faaliyetlerinin
Arap Edebiyatının Gelişimine Katkısı."
*Istanbul Journal of Arabic
Studies(ISTANBULJAS)* 6, no. 2 (2023):
249-280.

Öz

Arap dünyasında çeviri hareketleri ilk olarak Emevîler döneminin sonlarında ve Abbâsîler döneminin başlarında gelişmeye başlamıştır. Bu faaliyetlerin özellikle Halife el-Me'mun (ö. 218/833) döneminde büyük bir gelişme göstererek kurumsal bir boyut kazanması, o dönemde Arap dilinin gelişmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur. Benzer şekilde 19. yüzyılın başlarında Mehmet Ali Paşa (ö. 1849) döneminde askerî ve teknik alanlarda başlatılan tercüme faaliyetleri, zamanla tarih, coğrafya, felsefe gibi hemen her alanda kendisini göstermiş; 1870'lerden sonra özellikle edebî eserlerin tercümesinde büyük bir artış olmuştur. Arap dünyasının kültürel ve fikri bağlamda modern Batı uygarlığı ile iletişim kurmasını sağlayan bu tercüme faaliyetleri, Mısırlı okuyucuları yalnızca Avrupa yazım teknikleri, yeni yazım türleri ve üslupları ile tanıştırmakla kalmamış; Abbâsîler döneminde altın çağına ulaştıktan sonra gerileme dönemine giren Arap edebiyatının yeniden şahlanmasında aktif rol oynayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu etkilenmeyle beraber duyguları ifade aracı olan şiir ve nesir geleneksel kalıplarından çıkarılarak çağın insanının duygularını aktarabileceği modern kalıplara dökülmeye başlanmış; tiyatro, roman ve makale gibi yeni türler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Mısır'da başlayan çeviri faaliyetlerinin Arap edebiyatının gelişimine katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Mısır, Tercüme, Tiyatro, Roman, Makale.

Abstract

Translation movements in the Arab world first began to develop at the end of the Umayyad period and the beginning of the 'Abbāsids period. The fact that these activities gained

an institutional dimension, especially during the period of Caliph al-Ma'mūn (d. 218/833), was one of the most critical factors that enabled the development of the Arabic language at that time. Similarly, the translation activities initiated in the military and technical fields during the reign of Muḥammad 'Alī Pasha (d. 1849) at the beginning of the 19th century and in the course of time emerged in almost every field, such as history, geography, and philosophy. After the 1870s, there was a tremendous increase in the translation of literary works. These translation activities, which enabled the Arab world to communicate with the modern Western civilization in a cultural and intellectual context, not only introduced Egyptian readers to European writing techniques, new writing styles, and modes, but have also been one of the most critical factors that played an active role in the revival of Arabic literature, which entered the period of decline after reaching its golden age in the 'Abbāsīd period. Along with this influence, poetry and prose, which are means of expressing emotions, were removed from their traditional patterns and transformed into modern forms that people in that era could convey their emotions and new genres such as drama, novels, and articles emerged. This study discussed the contribution of the translation activities emerged in Egypt to development of Arabic literature.

Keywords: Arabic Language and its Rhetoric, Egypt, Translation, Theatre, Novel, Article.

Extended Abstract

One of the brightest periods of Arabic literature was the 'Abbāsīd era. The greatest role in this was played by the 'Abbāsīd caliphs who were fond of knowledge and literature, and who encouraged the translation of Greek, Persian and Indian cultures into Arabic, with these activities gaining an institutionalized dimension over time. Thanks to these translations from different civilizations, the center of the Abbasid caliphate became a center of attraction to which seekers of knowledge and teachers from all over the Islamic world flocked. In this atmosphere, great developments took place in the fields of Islamic sciences and literature and literature underwent a process of renewal in terms of content, and thus new genres emerged in both poetry and prose.

Arabic literature entered a period of stagnation after the 'Abbāsīd period. Although it entered a period of great collapse in the periods of Mamluks and Ottoman State, its resurgence was possible thanks to the translation activities from Western languages initiated by Muḥammad 'Alī Pasha, who served as an Ottoman governor in Egypt, one of the most important centers of the Ottoman state, at the beginning of the 19th century. Although many Arab researchers, out of admiration for the West, associate the modernization of Arabic literature with the translation movement initiated under Napoleon Bonaparte, it does not seem logical to relate it to the development of Arabic literature, since these translations were merely the translation of official documents to establish the French mandate.

Muḥammad 'Alī Pasha, who desired to raise Egypt to a level where it could compete with the contemporary Western world, first of all believed that this was possible by transferring Western science, culture, technique and civilization to the Arab world. To realize this dream, he sent student delegations to Europe to learn

Western sciences and translation techniques. He obliged these students, who completed their education and returned to Egypt, to translate at least one work they learned in the West. He also brought specialized educators from the West and assigned them to schools, especially for foreign language education. By using Syrian immigrants both as translators for foreign teachers and as translators of Western textbooks, the transfer of culture and science was not interrupted in the slightest. He then crowned these translation activities by opening the Madrasat al-Alsun and Kalem al-Tarjama. In these two institutions, many works of science, mathematics, history, medicine, geography, storytelling and literature were translated from four different branches, and the modernization process of Arabic literature began to rise on very solid foundations. From the very beginning, Muḥammad ‘Alī Pasha placed Rifā’a al-Taḥṭāwī, who was fluent in French and known for his fondness of Arabic literature, at the center of these activities in order to carry out the translation activities smoothly. In addition to the many scholars he trained, Rifā’a al-Taḥṭāwī contributed greatly to the development of Arabic literature by translating more than two thousand works written in Western languages into Arabic with his students during his tenure at the Madrasat al-Alsun and Kalem al-Tarjama, which led Arabs to regard him as the pioneer of the Naḥḍa movement.

After Muḥammad ‘Alī Pasha, there was a decline in translation activities under his sons. However, when his grandson Kḥedive Ismā‘īl became governor, he restored translation activities back to the bright days of his grandfather's era. Moreover, Kḥedive Ismā‘īl's promises of attractive rewards to literary figures and writers who would engage in writing and translation and his granting them a wide range of freedom paved the way for many literary figures to settle in Egypt. In this context, Syrian literary figures who migrated to Egypt in 1870 brought great dynamism to the translation of novels and short stories. The modernization process, the first seeds of which were sown during the reign of Muḥammad ‘Alī Pasha, began to bear fruit in the second half of the 19th century.

First of all, translation activities enriched the Arabic language by introducing many Western concepts such as كلاسيكية (classique), دبلوماسية (Diplomacy), أوبرا (opera), بروفة (prova/rehearsal), أكاديمية (academia), ألبوم (album), سلطة (salata) and طاولة (tavola).

Secondly, the emergence of Arabic literary figures who learned Western literature in the Western language or through translated works, and their dedication to reading Western literature and pondering over it, led to the abandonment of the

elaborate classical style and the development of a new and free style. Thus, long introductory sentences, praises, exaggerations, prayers, and double words, which often exhausted the writer's and the reader's efforts without achieving the purpose that the context prompted, were gradually abandoned; ornate prose written with the idea of making art was replaced by simple and plain narratives that prioritized thought, consisting of short sentences, reminiscent of the "golden language" of the Westerners.

Thirdly, translation activities introduced four new genres to Arabic literature: theater, story, novel and article. In these four genres, the period of translation and imitation continued for a long time. The increasing number of translations of stories and novels, which were published in newspapers and magazines on a daily, weekly and monthly basis, ensured the spread of Western novels and stories not only in Egypt but throughout the Arab world where newspapers and magazines reached. Arabs, who started to produce their own works at the end of the 19th century, could not completely get rid of the classical style in these works. With the beginning of the 20th century, they began to compose their own original works in each genre with a more understandable and easier style by European standards. To put it briefly, thanks to the translation activities of the modern period, Arabic literature reached an even brighter level than that of the 'Abbāsid period, and skilled literary figures, who made a name for themselves in each of their fields, appeared.

Modern Dönem Çeviri Faaliyetlerinin Arap Edebiyatının Gelişimine Katkısı

GİRİŞ

İçine kapanık bir şekilde yaşayan ve başka medeniyetlerle kaynaşmayan bir toplumun zayıflaması ve yok olması kaçınılmazdır. Uygarlık tarihine bakıldığında medeniyetler arası etkileşim döngüsünün farklı yollarla olduğu görülmektedir. Çağdan çağa farklılık gösteren bu iletişim ve etkileşim bazen savaşlar, bazen göçler bazen ticaret, bazen de turizm vb. aracılığıyla olmakla birlikte bilim, kültür ve medeniyetin aktarılmasında her zaman başvurulan en etkili araç, tercüme faaliyetleri olmuştur.¹

Cahiliye döneminin sonlarında Araplar, Yemen’de kurulan birkaç eski uygarlık istisna edilirse Mısır veya Pers uygarlığı gibi kendisine komşu olan diğer uygarlıklarla karşılaştırıldığında daha izole bir toplumdur. İslâmiyet’in gelişi ve olağanüstü bir hızla yayılmasıyla Araplar birkaç yıl içinde komşuları Mısır ve İran’ı da kapsayan İslâm devletini kurmuşlar ve bünyelerine kattıkları bu halklarla ırk, dil ve uygarlık açısından büyük bir ahenk yakalamışlardır. Ancak İslâm devletinin birinci asrı, devletin temellerini sağlamlaştırmaya yönelik çabalarla geçtiği için Romalıların ve Perslerin bilimlerini aktarmak için yeterli fırsatı bulamamışlardır.²

Abbâsîler dönemine gelindiğinde iki büyük hükümdar Hârûn Reşîd (ö. 193/809) ve Me’mûn’un teşvikiyle tıp, astronomi, felsefe ve coğrafya gibi farklı pek çok alanla ilgili yabancı kitaplar Arapçaya tercüme edilmiştir.³ Bu çevirilerle farklı kültür ve medeniyetleri araştırma imkânı elde eden Müslümanlar, çok geçmeden kendilerine özgü bilim dallarını oluşturarak karanlık orta çağda yaşayan Avrupa’ya da aydınlatacak olan İslâm medeniyetini kurup altın çağına ulaştırmayı başarmışlardır. Ortaçağda Batılıların İslâm medeniyetini Avrupa’ya taşıyabilecekleri en güçlü araç tercüme olduğu için Müslüman müelliflerin kitaplarının büyük bölümü bazı Avrupa dillerine özellikle de o asırdaki bilim ve eğitim dili olan Latinceye tercüme edilmiştir. Üstelik İtalya başta olmak üzere bazı

¹ Cemâluddîn eş-Şeyyâl, *Târîhu’t-terceme fî Mısr fî ahdi’l-hamleti’l-Fransiyye* (Mısır: Müessesetü Hindâvî, 2017), 9-10.

² eş-Şeyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 10.

³ Abbâsîler Dönemindeki Çeviri Faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Muammer Sarıkaya, “Mezhep Çatışmaları ve Şehirlerin Rekabeti Arasında Yok Olan Bir Kütüphane ve Çeviri Kurumu: Rakkâde Beytülhikme’si,” *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 16, no. 1 (2021): 157-173; Beşşâr Abdulcebbâr Şebîb, “Birinci Abbasi Devleti Döneminde Arapça İslâmî Bilgilerin Avrupa’ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü,” çev. Harun Özel, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi / the Journal of Academic Social Sciences* 28, no. 28 (2016): 412-412.

üniversitelerde kaynak olarak Arapça kitaplar okutulmuş; Arap hocalar ders vermeye başlamıştır.⁴ Abbâsîler döneminden sonra tercüme faaliyetleri 19. asra kadar bazı bireysel çalışmalardan öteye gitmemiştir. Mehmet Ali Paşa dönemine gelindiğinde ise ilim, edebiyat ve güzel sanatların gelişmesi; halkların birbirleriyle daha çabuk kaynaşması ve buluşması; ülkelerin kalkınma isteği; *Medresetü'l-Elsün* gibi okulların kurularak tercümenin teşvik edilmesi; sosyal kalkınma ve tercüme faaliyetlerine katkı yapacağı düşünülerek Avrupa'ya öğrenci heyetlerinin gönderilmesi gibi nedenlerden dolayı tercüme faaliyetleri yeniden sistematik bir hale gelmiştir.⁵

Kültürel veya fikrî öğelerin aktarımında en önemli araçlardan biri kabul edilen ve farklı çağlarda etkinliğini sürdüren tercüme faaliyetleri, geçmişini anlamada ve günümüzdeki sorulara cevap bulma hususunda büyük bir öneme sahiptir.⁶ “19. yüzyıl çeviri faaliyetlerinin Arap edebiyatının gelişimine katkıları” şimdiye kadar bütüncül bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu çalışmada 19. yüzyılda Mısır'da Batı dillerinden Arapçaya yapılmış çok yönlü ve zengin tercüme mirasının incelenmesi ve modern Arap edebiyatının oluşumuna etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu etkileri daha iyi anlayabilmek için öncelikle tercüme faaliyetleri öncesinde Arap edebiyatının ne durumda olduğuna göz atmak yerinde olacaktır.

1. MODERN DÖNEM ÇEVİRİ FAALİYETLERİ ÖNCESİ ARAP EDEBİYATININ DURUMU

18. asrın sonlarında Osmanlı devletine bağlı olan Mısır ve diğer Arap ülkelerinde birkaç asırdan beri süregelen siyasi istikrarsızlık, sosyoekonomik yaşamın yanı sıra ilmî ve edebî çalışmaları da olumsuz manada etkilemiştir. Şöyle ki, evvelce öğrencilere ve ilim adamlarına tahsis edilen vakıf mallarının azaltılması nedeniyle Ezher Üniversitesi'nin öğrencileri dağılmış; sınırlı bir kadro dışında ilme rağbet eden kalmamıştır. Yöneticilerin edebî zevkten yoksun ve şiire teşvik etmeyen kişilerden olması ise, şairlerin geçimlerini temin için başka mesleklere yönelmesine neden olmuştur. Maddi imkânsızlıklara ek olarak ilim adamlarının yurt dışına çıkmalarına bile izin verilmeyecek kadar özgürlüklerinin kısıtlanması, Mısır merkezli olarak Arap dünyasında ilim ve edebiyatı bitme noktasına getirmiştir. Siyasal atmosferin etkisiyle düşünsel yetileri atıl hale gelen mevcut ilim adamları da hayatın gerçeklerini ifade edecek çağa uygun araştırma yöntemlerini

⁴ eş-Şeyyâl, *Târîhu't-terceme*, 10-11.

⁵ 'Abdulgaffâr Hâmid Hilâl, *el-'Arabiyye haşâişuhâ ve simâtuhâ* (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 2004), 421-422.

⁶ Meral, Arzu. “Kahireden Avrupa'ya Açılan Kapı: Medresetü'l-Elsün (Diller Okulu, 1835),” *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, no. 37 (2011): 97-98.

bilemedikleri için toplumla aralarında yabancılaşma olmuştur.⁷ Ayrıca Abbâsîler ve kendilerine daha yakın olan Memlûkler döneminde yazılmış olan ilmî kitaplarla aralarındaki bağ kopmuştur.⁸ Erozyona uğramış bu alt yapının, fikir ve edebiyat alanındaki olumsuz etkileri hem nesir hem de şiirde kendini göstermiştir. Şairler, sanatsal ve estetik değerlerden yoksun, süslü anlatımlarla dolu şiirler nazmetmeye başlamışlardır. Açıkçası, özgün eserler üretebilecek ilim erbabı kalmayınca, bu alanda yapılanlar, büyük ölçüde daha önce yazılmış olan eserleri özetlemek, muhtasar eserleri şerh etmek, şerhlerine haşiyeler yazmak, haşiyelere de takrir adıyla not düşmekten ibaret kalmıştır. Böylece, anlatılmak istenen ana unsurlara belirsizlik hâkim olmuş, konularda karmaşa meydana gelmiş, ifadeler giriftleşmiş, müellifin amacı bu karmaşa içinde kaybolup gitmiştir.⁹ İlim ve edebiyatın gerilediği bu süreçte Napolyon'un (ö. 1821) Mısır'ı işgaliyle başlatılan tercüme faaliyetleri, Mısırlılar üzerinde şok etkisi yaratmış, uzun süredir uyudukları derin uykularından uyanıp kendilerine gelmelerini, Batı dünyası ile aralarındaki mesafenin büyüklüğünü fark etmelerini sağlamıştır.¹⁰

2. MODERN DÖNEM ÇEVİRİ FAALİYETLERİ VE ARAP EDEBİYATI

2.1. Napolyon Bonapart Dönemi (1798-1801)

Modernleşmenin ilk evresi, Fransızların 1798 yılında Napolyon öncülüğünde Mısır'ı işgal etmesiyle başlamış ve yaklaşık üç yıl sürmüştür.¹¹ Bu işgalin, modernleşme bakımından, Batı ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını oluşturduğu kabul edilmektedir.¹² Napolyon, Mısır'ı işgal etmeye gelirken, tarih, edebiyat ve kimya gibi çeşitli ilim dallarında uzman olan yaklaşık 400 Fransız bilim adamına ek olarak,¹³ emirleri ve genelgelerini çevirecek, büroların kayıtlarını tutacak, mahkûmlar ile hâkimler arasındaki konuşmalara aracılık edecek, çoğu Müslüman denizcilerden oluşan yabancı mütercimleri de beraberinde getirmiştir.¹⁴ Çok geçmeden Fransız akademisi tarzında Mısır bilim

⁷ Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 47-48.

⁸ Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr* (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ty.), 20.

⁹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 20; Yalar, *Modern Arap Edebiyatı*, 48.

¹⁰ Yalar, *Modern Arap Edebiyatı*, 51.

¹¹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 12.

¹² Yalar, *Modern Arap Edebiyatı*, 44.

¹³ eş-Şeyyâl, *Târîhu't-terceme*, 21; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 12-13; Mustafa Ergün, "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması," *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 16, no. 3 (2015): 279; Eymen Meydân, Ebulyezid eş-Şerkâvî ve Ahmed Şalâh Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-hadîş* (Şebeketu'l-Aluka, ty.), 8.

¹⁴ Sâlim el-'Aysî, *et-Terceme fî hîdmeti's-şekâfâti'l-cemâhîriyye* (Menşûrâtu İttihâdi'l-Kuttâbi'l-'Arab, 1999), 16.

akademisi, kâğıt üretim atölyesi, matbaalar, araştırma merkezleri, iki Fransız okulu, bir tiyatro ve kütüphane inşa etmiştir. Mısır'da tercüme faaliyetleri Napolyon'un kurduğu bu akademideki Fransız bilim adamlarıyla başlamıştır.¹⁵ Napolyon, askerleriyle Mısır'ın dört bir yanını kontrol altına almaya çalışırken akademiye seçtiği 48 Fransız bilim adamı da Mısır'ın sosyolojik, coğrafik ve tarihi yapısını incelemek üzere araştırmalara koyulmuşlar; elde ettikleri sonuçları defterlerine kaydederek ileride hazırlayacakları eserler için önemli bilgiler derlemişlerdir.¹⁶ Nitekim bu araştırmaların bir sonucu olarak günümüz Avrupa'sında Modern Mısır hakkında bilinen tüm bilgilere temel teşkil eden *Description d'Egypte* (Mısır'ın Tasviri) adlı dokuz ciltlik bir eseri 1809-1825 yılları arasında Fransa'da yayımlamışlardır.¹⁷

Matbaada, yayınlar Arapça, Latince ve Yunanca basıldığı gibi süreli yayınlar ve bazı kitaplar da basılmaya başlanmıştır.¹⁸ Beş günde bir çıkarılan ve Fransız askerlere dağıtılan *Le Courier de l'Egypte* gazetesi Mısır'da çıkarılan ilk Fransızca gazetedir. Bunlara ek olarak Fransızlar, Mısırlı bilim adamlarının sempatisini kazanmak için akademideki çalışmaları onların istifadelerine ve seyrine sunmuşlardır.¹⁹ Tarihinde ilk kez laboratuvar, endüstriyel fabrikalar ve matbaa gibi modern tesisler ile kitap, gazete, dergi gibi basılı yayınlara sahip olan Arap dünyası, bu sayede Avrupa'nın bilim ve kültürünü yakından tanıma fırsatı elde etmiştir.²⁰ Tüm bunlar başta dönemin ünlü tarihçisi ve bilgini Abdurrahman el-Cebertî (ö. 1825), Mısırlı şair es-Seyyid İsmail el-Haşşâb (ö. 1815) ve dönemin seçkin edebiyatçılarından Hasan el-Atâtâr (ö. 1834) gibi bazı Mısırlı aydınların dikkatini çekmiş ve Fransız bilim adamlarıyla yakından iletişim kurmalarına olanak sağlamıştır.²¹

Fransızlara hayranlığıyla bilinen el-Cebertî; es-Seyyid İsmail el-Haşşâb'ın Napolyon'un kurduğu akademideki tercüme heyetinden biri olan bilgin Raige ve Arapça ilimlere ilgisiyle bilinen başyazar hakkında şiir nazmettiğini söylemiş ve aralarındaki ilmî dostluğu şu sözleriyle ifade etmiştir: "*Fasih Arapça bilen başyazar edebî nükteleri öğrenmeye ve Arapça şiirleri ezberlemeye istekliydi. Her ikisi de Arap edebiyatına düşkün oldukları için aralarında sıkı bir dostluk oluşmuştu.*" Hasan el-Atâtâr da Fransız bilim adamlarının Arap dilini

¹⁵ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 13; eş-Şeyyâl, *Târîhu't-terceme*, 21; Salih Zor, "Dîvân Grubu'nun Modern Arap Edebiyatındaki Yeri" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017), 2; Meydân vd., *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-hadîs*, 14.

¹⁶ eş-Şeyyâl, *Târîhu't-terceme*, 20; Meydân vd., *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-hadîs*, 14-15.

¹⁷ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 13.

¹⁸ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 13.

¹⁹ eş-Şeyyâl, *Târîhu't-terceme*, 21-27.

²⁰ Zor, "Dîvân Grubu," 2.

²¹ eş-Şeyyâl, *Târîhu't-terceme*, 21.

öğrenmelerine yardımcı olduğu gibi kendisi de onların sanatlarından yararlanmıştı. Batılıların ilminden oldukça etkilenen el-‘Attâr “*Fransızların ulaştıkları ilim ve sanata, kitaplarının çokluğuna ve halkın istifadesine sunulmasına hayranlığından dolayı ülkedeki ilim ve bilgilerin yenilenmesi gerektiğini*” ilk dile getiren aydınlardan biri olmuştur.²²

Fransız işgali bazı Mısırlı bilginlerin özellikle de yukarıda bahsedilen bu üç büyük üstadın zihinlerini uyandırmış, her birinin sanatını etkilemiştir. Örneğin el-Cebertî’nin Fransız işgalinden sonra yazdığı tarihle ilgili eseri, işgalden önceki eseriyle kıyaslandığında olay örgüsünü daha titiz ve daha eleştirel bir biçimde ele aldığı görülmektedir. Yine el-Ḥaşşâb’ın Fransızlardan etkilendikten sonraki şiirleri, içerik bakımından daha zarif ve üslup açısından akıcı bir hal almıştır. el-‘Attâr ise çağdaşlarından ayrılarak dînî ve lugavî araştırmaları bir kenara bırakmış, kendini tamamen edebiyat araştırmalarına adanmıştır. Bu alanda Muhammed ‘Ayyâd et-Tahtâvî (ö. 1861), Muhammed Ömer et-Tûnisî (ö. 1857), Rifâ‘a et-Tahtâvî (ö. 1873) gibi öğrencileri, onun yolundan giderek yeni bir ekol oluşturmuştur. Bu seçkin kişilerin Mehmet Ali Paşa (ö. 1849) döneminde tercüme faaliyetlerinde takdire şayan gayretleri olmuştur. Mehmet Ali Paşa döneminde el-Ezher Üniversitesi’nin başkanlığını üstlenen el-‘Attâr, önceden tahmin ettiği bu değişime tanıklık etmiş, *Nahda* hareketinin öncüsü Rifâ‘a et-Tahtâvî’nin hocası olma şerefine nail olmuştur. Hatta Mehmet Ali Paşa’nın 1826 yılında Fransa’ya göndereceği öğrenci heyetine talebesi Rifâ‘a et-Tahtâvî’nin liderlik etmesini teklif etmiştir. Ayrıca öğrencisine Fransa’da gördüklerini kaydetmesini tavsiye etmiştir.²³ Böylece Fransız ve Arap kültürlerinin birbirleriyle sıkı bir iletişime girmesi neticesinde Mısır merkezli olmak üzere Arap dünyasında Modern Arap edebiyatının ilk tohumları atılmıştır.²⁴

2.2. Mehmet Ali Paşa Dönemi (Valiliği: 1805-1849)

Arap dünyasında gerçek anlamda modernleşme süreci, Osmanlı Devleti’nin 1805 yılında Mehmet Ali Paşa’yı Mısır’a vali olarak atmasıyla başlamıştır.²⁵ Kısa sürede güç ve iktidarı eline geçirdikten sonra Doğu’da bağımsız bir imparatorluğun hayalini kuran Mehmet Ali Paşa, Mısır’ı her açıdan Modern Batı ile boy ölçüşebilecek bir seviyeye çıkarmak için her şeyden evvel Modern Batı bilimlerini

²² eş-Şeyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 26-29.

²³ eş-Şeyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 30.

²⁴ Betül Can, “Rifâ‘a Râfî et-Tahtâvî ve Gérard de Nerval’in Doğu-Batı İzlenimleri,” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39, (2018): 263.

²⁵ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa,” *DİA*, c. 25 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 62.

Arap dünyasına aktaracak yabancı dil bilen ve farklı alanlarda çeviri yapabilecek mütercimlere ihtiyaç duymuştur.²⁶ Bu düşüncenin ilk adımı olarak, 1809'dan itibaren Avrupa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. Memleketin dört bir yanını başta tıp ve askeriye olmak üzere ziraat, sanat, dil ve edebiyatla ilgili çeşitli devlet okullarıyla donatmıştır.²⁷ Batı'dan uzmanlar getirip bu okullarda görevlendirmiş; Avrupalı bir sistem oluşturmak için eğitimde köklü değişiklikler yapmıştır.²⁸ Geçiş sürecinde iki unsur arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için Suriyeli ve diğer yabancı göçmenleri istihdam etmiş ve bu erken dönemde resmî yazışmaların yanı sıra İtalyanca ve Fransızca ders kitaplarını bu mütercimlere tercüme ettirmiştir.²⁹ Fransız işgalinin sona ermesiyle beraber, matbaadan mahrum kalan Mısır'ı, 1820'de ilk milli matbaası olan Bulak Matbaası ile tanıştırmış ve tercüme edilen ders kitaplarını bu matbaada bastırmıştır.³⁰ Gelecekte de Avrupalı hocalara bağlı kalmamak için 1820'li yıllardan itibaren Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısını artırmış; Ezher'in en başarılı öğrencilerini seçerek başlarında birer sorumluyla birlikte gruplar halinde Avrupa'ya göndermiştir. Avrupa'da eğitimini tamamlayıp Mısır'a dönen öğrencilere öğrendikleri ilimlerin yanı sıra Batı dilinde yazılmış önemli bir kitabı Arapçaya tercüme etmelerini zorunlu kılmıştır.³¹

Bu dönemde Arap edebiyatında başlatılan tercüme faaliyetlerinin en önemli öncülerinden biri olan Rifâ'a et-Tahtâvî'ye ayrı bir parantez açmak gerek. Mehmet Ali Paşa tarafından 1826'da Fransa'ya gönderilen 40 kişilik ilk öğrenci grubunun başında görevlendirilen et-Tahtâvî, Fransızca'yı iyice öğrenip, çeviri eğitimi aldıktan sonra, yaklaşık 20 kitap ve makaleyi Arapçaya tercüme etmiştir.³² Örneğin ünlü Fransız şair Joseph Elie Agoub'un *La Lyre brisée* adlı manzum eserini *Nazmu'l- 'Ukûd*³³ adıyla tercüme etmiştir. Ayrıca başta Fransa'ya ait gözlemlerini anlattığı *Tahlişü'l-İbrîz fî Telhîsi Bârîz* olmak üzere çeşitli eserler kaleme almıştır.³⁴ Tercüme faaliyetlerine kalıcı bir çözüm bulmak isteyen Mehmet Ali Paşa, onun önerisiyle 1835 yılında *Medresetü't-Terceme*'yi (Tercüme Okulu) kurmuştur. Sonraki süreçte adı *Medresetü'l-Elsün* (Diller Okulu) olarak değiştirilen

²⁶ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 14; Meral, "Kahire'den Avrupa'ya," 80.

²⁷ Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa," 64-65.

²⁸ Mes'ad b. 'İd el-'Aṭavî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîş* (Tebuk: el-Alûkah, 2009), 18; Jacques Tagher, *Hareketü't-terceme bi Mısır ḥilâle'l-ḳarni't-tâsi' aşar* (İngiltere: Hindâvî, 2017), 26.

²⁹ Corci Zeydân, *Târîḫü'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* (Kahire: Müessesetü Hindâvî li'ta'lim ve's-şekâfe, 2012), 1379; Tagher, *Hareketü't-terceme*, 26.

³⁰ Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa," 65.

³¹ el-'Aṭavî, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîş*, 18; Tagher, *Hareketü't-terceme*, 32.

³² Zeydân, *Târîḫü'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1499; el-'Aṭavî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîş*, 46; Mesûd 'Amşûş, "Devru't-terceme fî tatvîri'l-lugati'l-'Arabiyye ve âdâbihâ fî 'aşri'l-ḥadîş," erişim 01 Kadım 2022, <https://www.aden-univ.net/NewsDetails.aspx?NewsId=3497>, ty.

³³ Clément Huart, *Littérature Arabe* (Paris: Librairie Armand Colin, 1902), 406.

³⁴ Hilal Görgün, "Rifâ'a et-Tahtâvî," *DİA*, c. 35 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 95.

bu okula müdür olarak Rifâ‘a et-Ṭahtâvî’yi atamıştır.³⁵ Okul 80 öğrenci ile eğitim hayatına başlamış, daha sonra bu sayı artırılarak 150 öğrenciye çıkarılmıştır. Ağırlıklı olarak Arapça, Türkçe, İngilizce ve Fransızca gibi dillerin öğretildiği bu okulun esas amacı, Avrupa’da yazılmış eserlerin sistematik çevirisini yapabilecek farklı branşlarda uzmanlaşmış mütercimler ve ilkokullar için Fransızca öğretmeni yetiştirmektir.³⁶ Mehmet Ali Paşa 1836 yılından sonra, okullardaki yabancı hocaların bütçeye getirdikleri ağır maaş yükünü göz önünde bulundurarak onların yerlerine Avrupa’da eğitimi tamamlayan ve 1839’da ilk mezunlarını veren Diller Okulu’nun öğrencilerinden atamaya başlamıştır. Mezunlardan bazıları Arapça veya Fransızca öğretmeni, bazıları da mütercim olarak görevlendirilmiştir.³⁷ Rifâ‘a et-Ṭahtâvî, daha kusursuz çeviriler yapabilmek için 1842 yılında idareciliğini yaptığı bu okulun ilk mezunları arasından, dil bilgisi ve tercüme eğitiminin yanı sıra çevirisi yapılacak kitapların içeriği hakkında da bilgili olan en güzide on altı öğrencisini seçerek *Kalemu’t-Terceme*’yi (Tercüme Kalemi) kurmuştur.³⁸ Dört odadan oluşan Tercüme Kalemi’nin birinci odası fen ve matematik, ikincisi tıp ve doğa bilimleri, üçüncüsü tarih, coğrafya, mantık, edebiyat, hikâye ve felsefe, dördüncüsü ise Türkçe eserlerin çevirisine tahsis edilmiştir.³⁹ Tercüme veya telif edilecek kitap okulun başkanı veya maarif nazırı tarafından teklif edilir, sonra incelemesi için ilgili alanın uzmanlarına takdim edilirdi.⁴⁰ et-Ṭahtâvî burada yaklaşık on altı boyunca yöneticilik, hocalık, mütercimlik ve musahhihlik gibi çeşitli görevler üstlenerek tüm çabasını, Avrupa’nın modern bilimlerini Arap dünyasına aktarmaya yoğunlaştırmıştır.⁴¹ *er-Ravda* gazetesinin editörlüğünü de üstlenen et-Ṭahtâvî, vefatına kadar telif ve tercümeden geri kalmamış,⁴² onun liderliğinde öğrencileri çeşitli disiplinlerde iki binden fazla kitabı Türkçe ve Arapçaya tercüme etmiştir.⁴³ Telif/tercüme ettiği eserleri, yetiştirdiği mütercim, öğretmen, mühendis ve pek çok bilim adamıyla Mısır’ın ilim, edebiyat ve kültür açısından kalkınmasına çok büyük katkı sağladığı için Mısırlılar onu *Nahda Hareketi*’nin öncüsü kabul etmişlerdir.⁴⁴

³⁵ Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-mu‘âşır fî Mısır*, 23; el-‘Aṭavî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-ḥadîş*, 19; Hilâl, *el-‘Arabiyye*, 422.

³⁶ Husâmeddîn Mustafa, *Üsûsu ve kavâidu san‘ati’t-terceme* (www.hosameldin.org, 2011), 64-65; el-‘Aṭavî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-ḥadîş*, 19; Meral, “Kahire’den Avrupa’ya,” 81-82; el-‘Aysî, *et-Terceme fî ḥidmeti’s-şekâfâti’l-cemâhîriyye*, 38.

³⁷ Tagher, *Hareketu’t-terceme*, 32; Zeydân, *Târîhu’l-âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 1379.

³⁸ Zeydân, *Târîhu’l-âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 1499; el-‘Aṭavî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-ḥadîş*, 46.

³⁹ el-‘Aysî, *et-Terceme fî ḥidmeti’s-şekâfâti’l-cemâhîriyye*, 39.

⁴⁰ Zeydân, *Târîhu’l-âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 1379.

⁴¹ Tagher, *Hareketu’t-terceme*, 35.

⁴² Zeydân, *Târîhu’l-âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 1499; el-‘Aṭavî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-ḥadîş*, 46.

⁴³ ‘Amşûş, “Devru’t-terceme”.

⁴⁴ Zeydân, *Târîhu’l-âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 1499; el-‘Aṭavî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-ḥadîş*, 46.

Mehmet Ali Paşa, mütercimlerinden Rafâ'îl Zâhûr'a (ö. 1831) hazırlattığı *el-Kâmûsu'l-İtâlî ve'l-'Arabî* (Dizionario Italiano e Arabo) adlı İtalyanca-Arapça sözlüğü 1822 yılında, *Farsça-Türkçe* ve *Türkçe-Arapça* sözlükleri ise 1830'larda Bulak matbaasında bastırarak⁴⁵ modern dönemde sözlük çalışmalarının canlanmasını sağlamıştır. Ayrıca tercüme ve matbaanın yanı sıra modern nesrin mektebi sayılan gazetecilik faaliyetleri de Mehmet Ali Paşa devrinde parlamıştır. Dönemin yazar ve edebiyatçıların çoğu, yazım üslubunu çeşitlendiren ve kolaylaştıran gazete sayesinde yetişmiştir. Gazete yazarlarının toplumun her kesiminden oluşan farklı zevk ve kültürlerle sahip okurlara seslenme gayesiyle daha yalın ve anlaşılır bir üslubu tercih etmeleri ile de düzyazı sanatı gelişmeye başlamıştır.⁴⁶

2.3. Birinci Abbas ve Sa'îd Paşa Dönemi

I. Abbas (valiliği: 1849-1854) ve Sa'îd Paşa (valiliği: 1854-1863) dönemlerinde tercüme hareketleri yavaşlamış, okulların çoğu kapatılmış, Paris'teki öğrenciler geri çağırılmıştır. Çeviri faaliyetleriyle uğraşan mütercimler de devletin değişik görevlerine atanmıştır. eṭ-Ṭahtâvî ise Sudan'da bir okula müdür tayin edilerek bir nevi sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde eṭ-Ṭahtâvî Fénelon'un *Les aventures de Télémaque* adlı eserini *Mevâkı'u'l-Eflâk fî Veḳâ'i'i Tilîmâk* adıyla Arapçaya tercüme ettiyse de ancak 1867 yılında Beyrut'ta basılabilmektedir.⁴⁷

2.4. Hidiv İsmail Dönemi (Valiliği: 1863-1879)

Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'ya gönderdiği öğrenciler arasında yer alan Hidiv İsmail, ilk icraat olarak Mehmet Ali Paşa'nın oğulları döneminde kapatılan okulları yeniden açmıştır.⁴⁸ 1870'de çıkardığı bir kanunla Mısır'ın resmi dilini tekrardan Arapça yapmıştır.⁴⁹ Edebiyatçılara ve yazarlara, telif ve tercümeyle meşgul olmalarını sağlayacak cazip ödüller vermiş; yabancı yatırımcıları Mısır'da özel okullar açmaya teşvik etmiştir. Bu teşvik neticesinde Suriyeli edebiyatçıları 1870'lerde Mısır'a göç etmişler ve özellikle roman ve hikâye çevirileriyle meşgul olarak edebiyat çevirilerine büyük bir hareketlilik getirmişlerdir.⁵⁰ Sosyal ve edebî

⁴⁵ Meral, "Kahire'den Avrupa'ya," 80-81.

⁴⁶ Zor, "Dîvân Grubu," 3.

⁴⁷ Meral, "Kahire'den Avrupa'ya," 83.

⁴⁸ el-'Aṭavî, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-ḥadîs*, 19.

⁴⁹ Tagher, *Hareketu't-terceme*, 84.

⁵⁰ Meydân vd., *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-ḥadîs*, 16.

açından derin etkileri olan bu siyasi karar ve eğitim alanında yapılan atılımlar sayesinde Arap edebiyatı yeniden canlanmıştır.

Yine bu dönemde Avrupa'ya 172'den fazla öğrenci heyeti gönderilmiş;⁵¹ Arap diline kazandırdığı yeni kelimelerle edebiyatın kalkınmasına katkıda bulunan hukuk fakültesinin yanı sıra 1871'de Ali Mübârek (ö. 1893) başkanlığında Arapça öğretmen yetiştirme okulu (Dâru'l-'Ulûm) açılmıştır.⁵² Klasik ve modern eğitim metodun birlikte uygulandığı bu okula yetenekli öğrenciler seçilmiştir.⁵³

Bu dönemde Arap edebiyatını kalkanıran bir diğer faktör ise, gazete ve dergilerin yaygınlaşması ile birlikte yazarların ve edebiyatçıların faaliyet alanının genişlemesi olmuştur.⁵⁴ Hidiv İsmail devrinde yayımlanan gazetelerin sayısı yirmi yediye ulaşmış olup⁵⁵ 1870 yılında kurulan ve editörlüğünü Ali Mübârek, Abdullah Fikrî (ö. 1889), Hüseyin el-Mersafi (ö. 1890) gibi seçkin fikir adamları ve edebiyatçıların yürüttüğü *Ravdatü'l-Medâris* gazetesi Arap dili ve edebiyatının kalkınmasında etkin rol oynamıştır. Bunun yanında bilimsel konuların ağırlıklı olarak ele alındığı gazete, modern bilginin ve Batı düşüncesinin yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁵⁶

Bu dönemle ilgili belirtilmesi gereken bir başka konu ise, Avrupalılar Mısır'a iletişim kurmaya çalışırken, Mısırlılar da Avrupa'yla iletişim halinde oldukları için⁵⁷ Hidiv İsmail Avrupalı ve diğer edebiyatçıların Mısır'a göç etmelerini ve Mısır'ın en güzel yerlerinden olan Nil Vadisi'ne yerleşmelerini kolaylaştırmıştır. Edebiyatçıları teşvik edip onlara ihsanlarda bulunması sayesinde şairler ve edebiyatçılar çoğalmıştır.⁵⁸ Örneğin Osmanlı halifesinin maiyetinde bulunan ve ileride Mısır'ın edebî ve sosyal hayatında aktif rol alacak olan Veliyyuddin Yeken, Fâris Nemr, Necîb Haddâd, Emin Arslan ve Abdurrahman el-Kevâkibî gibi edebiyatçı ve aydınlar Hidiv İsmail'in sunduğu özgürlük ve imkânlardan faydalanmak için 1877'de Mısır'a onun sarayına gelmişlerdir.⁵⁹ Bu dönemde yolculuklar, yabancı edebiyatçılarla etkileşim veya Avrupalıların şiir kitaplarını mütalaa aracılığıyla nakledilen ütöpik şiir ve modern uygarlığın bazı özellikleri Arap edebiyatına girmiştir. Bu kaynaşma neticesinde bazı Arap şairler tasvir vb. bakımından Avrupalı şairlerin yöntemlerini taklit etmeye başlamışlar, modern

⁵¹ el-'Aṭavî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîs*, 19.

⁵² Zor, "Dîvân Grubu," 4.

⁵³ el-'Aṭavî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîs*, 19.

⁵⁴ Zor, "Dîvân Grubu," 4.

⁵⁵ Tagher, *Hareketu't-terceme*, 97.

⁵⁶ Zor, "Dîvân Grubu," 4.

⁵⁷ el-'Aṭavî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîs*, 20.

⁵⁸ Zeydân, *Târîḫü'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1424.

⁵⁹ Meydân vd., *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîs*, 16-17.

eğitim sisteminin de yardımıyla klasik şairlerden farklı olarak insanların duygu ve hislerini daha zarif bir şekilde tasvir etmişlerdir.⁶⁰

Batı kültürüyle iletişim sonucunda Mısır'ın Arap dünyasında *Nahda Hareketi*'nin öncüsü ve en önemli merkezi haline gelmesiyle Medresetü Apollo ve Medrestü'd-Divân gibi edebiyat akımları ortaya çıkmıştır. Bu edebiyat akımlarının ortaya çıkmasına yardımcı olan gazetecilik, tercüme ve yayın görevini üstelenerek bu akımların ve yeniliklerin Arap edebiyatına ulaşması için bir köprü vazifesi görmüştür. Cibran Halil Cibran ve Mutran Halil Mutran gibi edebiyatçılar, bu yenilikleri ilk nakledenlerdendir.⁶¹

2.5. İngiliz İşgali ve Sonrası Dönem

Hidiv Tevfik Paşa (valiliği: 1879-1892) döneminde 1882 senesinde başını Ahmed 'Urâbî Paşa'nın (ö. 1911) çektiği ordu devrimi patlak vermiştir. Bu devrim, Hidiv Tevfik Paşa'nın İngilizlerden yardım istemesi, İngilizlerin de Mısır'ı işgal etmesiyle son bulmuştur.⁶² Bu dönemde tercüme eserler için sağlanan resmî teşvik ve destekle kayda değer bir düşüş görülmesine rağmen her sahada tercüme faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiş, İngiliz edebiyatından yapılan tercümelerin sayısında büyük bir artış olmuştur.⁶³ Arap edebiyatçıları bazen makaleleriyle bazen de Avrupa edebiyatından yaptıkları tercümelerle Batı edebiyatının anlamlarından ve temalarından alıntılar yapmışlar; Arap edebiyatını, İngiliz edebiyatçıların görüşleriyle donatmışlardır. Örneğin, Abbas Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964), İngiliz edebiyatçı Thomas Hardy'nin birçok edebî eserini tercüme etmiş ve şiirdeki yöntemini savunmuştur. Ayrıca Anatole France'ın *Le Jardin d'Epiqueure* adlı eserini Arapçaya tercüme etmiştir. Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), Charles Baudelaire'in ve diğer Avrupalı edebiyatçıların eserlerini tercüme etmiş ve *min Hadîsi 'ş-Şi'r ve 'n-Nesr* isimli kitabında yayımlamıştır.⁶⁴ İbrahim Nâcî (ö. 1953), Mütenebbî, İbnu'r-Rûmî ve Ebû Nuvâs gibi Arap edebiyatının usta şairlerinin divanlarını okumasının yanı sıra Shelley ve Byron gibi Batılı şairlerin romantizm şiirlerini de incelemiştir. Ünlü şair Alfred de Musset ve Thomas Moore'nin şiirlerini Arapçaya tercüme ettiğinde ise şiire ilgisi daha da artmış; 1932 yılında Arap şiirini klasik yöntemden kurtaran bir grup Mısırlı şairin oluşturduğu Apollo dil ekolüne katılmıştır. Ayrıca Nâcî, Fransız şair Charles Baudelaire'nin *Ezhâru 'ş-Şer* başlıklı şiirlerini, Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı İngilizce romanını

⁶⁰ Zeydân, *Târîhu 'l-âdâbi 'l-lugati 'l-'Arabiyye*, 1424.

⁶¹ el-'Aṭavî, *el-Edebu 'l-'Arabiyyu 'l-ḥadîs*, 72.

⁶² Zor, "Divân Grubu," 5-6.

⁶³ Meral, "Kahire'den Avrupa'ya," 84-85.

⁶⁴ 'Umer ed-Desûkî, *Fi 'l-edebi 'l-ḥadîs* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1973), 2:65.

çevirmiş; Shakespeare hakkında araştırmalar yayımlamasının yanında *Âlemu'l-Ustra* ve *Medînetu'l-Ahlâm* gibi bazı edebî kitaplar yazmıştır.⁶⁵

3. MODERN DÖNEM ÇEVİRİ FAALİYETLERİNİN ARAP EDEBİYATININ GELİŞMESİNE KATKISI

Mehmet Ali Paşa döneminde askerî ve teknik alanlarda başlatılan çeviri faaliyetleri, giderek her alanda kendisini göstermiş; 1870'lerden sonra özellikle edebî eserlerin tercümesinde büyük bir artış olmuştur. Arap dünyasının kültürel ve fikri bağlamda modern Batı uygarlığı ile iletişim kurmasını sağlayan bu tercüme faaliyetleri, Mısırlı okuyucuları yalnızca Avrupa yazım teknikleri, yeni yazım türleri ve üslupları ile tanıştırmakla kalmamış; Arap edebiyatının dönüşümünde aktif rol oynayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu yenilikleri şu başlıklar altında ele almak mümkündür:

3.1. Yazım ve Düşünce Üslubuna Etkisi

18. yüzyılın sonlarında Arap edebiyatındaki gerilemenin yansımaları, dilin zayıflamasına bağlı olarak dilsel hataların çok fazla olması, duygu ve düşünceye hitap edecek kaliteli eserlerin üretilmemesi şeklinde olmuştur. Örneğin; şairler edebî zevk veren şiirler nazmetmek yerine, eski şiirlere, zorlamalı söz oyunları ile dolu ve değişik sayılarda zevksiz dizeler eklemekle yetinmişlerdir. Nesir ise, anlam ve fikirleri önemsemeyen zayıf seciler ve çalıntılarla dolu girift bir yazı türüne dönüşmüştür.⁶⁶ Bu dönemin nesirlerindeki anlatım zayıflığını göstermek için nesir ustalarından Abdulvehâb el-Halebi'nin, Şihâh el-Hafâcî'ye (ö. 1658) yazdığı mektuptan bir paragraf şöyledir:⁶⁷

"لقد طفحت أفئدة العلماء بشراً، وارتاحت أسرار الكاتنين سراً وجهراً، وأفعمت من المسرة صدور الصدور، وطارت الفضائل بأجنحة السرور، بيمن قُوم من أخضرت رياض التحقيق بأقدامه، وغرقت بحار التدقيق من سحائب أقلامه."

Ayaklarıyla tahkik bahçeleri yemyeşil olan ve kalemlerinin bulutlarından tetkik denizleri boğulan kişinin gelişinin bereketiyle kuşkusuz âlimlerin kalpleri neşeyle dolup taşmış, kâtipler açık ve gizli dertlerinden kurtulmuş, ileri gelenlerin kalpleri mutluluğa gark olunmuş ve faziletler sevinç kanatlarıyla uçmuştur.

⁶⁵ el-'Atavî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîs*, 110.

⁶⁶ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 21; Yalar, *Modern Arap Edebiyatı*, 49.

⁶⁷ Yalar, *Modern Arap Edebiyatı*, 49.

Bu kısa paragrafta ilk bakışta dikkat çeken; ifade ve anlam zaafı, aşırı abartılarla dolu olması, kısa aralıklarla aynı anlamların tekrarlanması, neredeyse tamamının tıbak, cinas, teşbih, mecaz ve istiare gibi bedi ve beyan sanatlarından oluşturulmuş olmasıdır.

Tercümenin özünde, anlam ve fikirlerin bir dilden başka bir dile aktarılması olduğu için 19. yüzyıl çeviri faaliyetleri sadece iki medeniyet arasındaki engelleri kaldırmakla kalmamış,⁶⁸ genel olarak Arap edebiyatının ve özel olarak yayıncılığın gelişiminde kilit rol oynamıştır. Zira Batı edebiyatını Batı diliyle ya da tercüme eserler yoluyla öğrenen Arap edebiyatçıların ortaya çıkması ve bu kişilerin kendilerini tamamen Batı edebiyatını okumaya adayıp bu konuda zihin yormaları kalemlerine kapsamlı bir etki bırakmıştır. Bu etki, lafızları güzelleştirme yerine anlamlara önem verme, abartılı ve boş ifadelerden kaçınma, çoğu zaman bağlamın sevk ettiği amaca ulaşmadan yazarın ve okuyucunun tüm çabasını tüketen uzun mukaddimelerle girişlerin terk edilmesi şeklinde kendini göstermiştir.⁶⁹

Corci Zeydan yazım üslubunda meydana gelen bu gelişmeleri şu 10 maddede özetlemiştir:

- 1- Okuyucunun anlama zahmetine girmemesi için ifadelerin akıcı ve kolay olması.
- 2- Doğal olarak söylenenler dışında terk edilmiş kelimelerden ve secili ifadelerden kaçınılması.
- 3- İfadelerin anlamı karşılayacak kadar olması için tezyin ve faydasız sözlerden arındırılması.
- 4- Konunun mantıksal bir çerçeve içinde düzenlenmesi.
- 5- Konuların tasnif edilerek bölümlere ayrılması.
- 6- Kitapların sonuna alfabetik fihristlerin eklenmesi.
- 7- Kitapların, konularını yansıtan bir adla isimlendirilmesi.
- 8- İfadelerin önemine göre ana metin, açıklamalar ve başlıklar için rumuz olarak ayrı ayrı birer harfin konulması.
- 9- Yazara bir söz atfedilmek istenildiğinde sayfanın altında dipnotta belirtilmesi.
- 10- Cümlelerin nokta ve işaretlerle birbirlerinden ayrılması.⁷⁰

Modern dönemde emperyalist güçlere karşı mücadele eden Mısırlı siyasi hareket liderleri ve reformistler, geniş kitlelere ulaşabilmek amacıyla daha kolay ve

⁶⁸ Sa'îd 'Allûş, *Mukevvinâtu'l-edebe'l-mukâren fi'l-âlemi'l-'Arabî* (Beyrut: eş-Şeriketu'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1987), 291.

⁶⁹ Tagher, *Hareketu't-terceme*, 146.

⁷⁰ Tagher, *Hareketu't-terceme*, 146-147.

anlaşılr olan bu üslubu benimsemişlerdir. Bu konuda en büyük emeği olanlardan biri Efgânî'dir (1838-1897). Onun sayesinde Muhammed Abduh (1849-1905), secili klasik üslubu terk ederek serbest üsluba geçmiştir. Efgânî ve Abduh'un ardından Arap edebiyatında serbest edebî üslubu Mustafa Lûtfî el-Menfelûfî (1876-1924) desteklemiştir.⁷¹ Böylece Batı dillerinden yapılan tercümeler, Arap edebiyatında yeni bir üslubun da geliştiricisi olmuştur. Arapçadaki uzun mukaddime cümleleri, övgüler, dualar, çift sözcükler giderek bırakılmış; sanat yapma düşüncesiyle yazılan süslü nesrin yerini, düşünceye öncelik veren, kısa cümlelerden müteşekkil, Batılıların "golden languige"lerini andıran sade ve yalın anlatımlar almıştır.

Çeviri faaliyetleri dilin yanı sıra düşün düzeyinde de etkisini göstermiştir. Özellikle 1870'den sonra gelişen fikir hayatında bu faaliyetlerin etkisi büyük olmuştur. Nitekim Batılılaşma düşüncesinin siyasal yaşama ve modernleşmenin tüm düşünce ve sanat yaşamına etki etmesi ve bir ölçüde sade dil ve düzgün nesir alışkanlığının öncelik kazanması, bu faaliyetlerin neticesinde kendiliğinden oluşan bir atmosferin eseridir.

3.2. Arap Diline Yeni Kavramlar Kazandırması

Tercüme, bilgi transferinde bulunan dili kendi dağarcığında bulunmayan yeni sözcükler ve kavramlar üretmeye sevk eder. Bu yüzden tercüme faaliyetlerinin en önemli özelliklerinden biri sözcük bakımından dili geliştirmesidir.⁷² Eski Arap dili, rivayet ve istişâd dönemi Arapçasının, komşu dilleri olan Habeş, Fars, Roma, Yunan ve Hint dillerinden etkilendiğini gösteren birçok kanıt içermektedir. Süyûti, *el-Müteveklî* kitabında Arapçanın iletişim halinde olduğu on bir farklı dilden birçok kelime aldığını ve bu kelimelerin bir kısmının Kur'ân'da geçtiğini ifade etmektedir.⁷³ Aynı şekilde 1798 yılında Napolyon'un Mısır'a girmesiyle beraber Araplar, Avrupa kültürüyle tanışmış ve bu yabancı kültürü dakik bir şekilde ifade edebilecek yeni kelime ve terimlere ihtiyaç duymuşlardır.⁷⁴ Bu süreçte Arap dili ve edebiyatının gelişmesine önemli katkılarda bulunan eṭ-Tahtâvî, 16 yıl boyunca çeşitli görevlerde bulunduğu Diller Okulu'nun öğrencileri ve hocalarıyla birlikte olağanüstü bir çabayla yeni terim ve kavramlara Arapça karşılıklar bulmaya çalışmışlar, karşılığını bulamadıklarında Fransızca terimleri Arapçaya adapte

⁷¹ Zor, "Divân Grubu," 5.

⁷² Mustafa, *Üsûsu ve kavâidu san'ati't-terceme*, 59.

⁷³ Bk. Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûti, *el-Müteveklî* (Dımaşk: Mektebetü'l-Kudsî ve'l-Büdeyn, 1348).

⁷⁴ Neffûse Zekerîyya Sa'îd, *Târîhu'd-da've ile'l-âmmiyye ve âşâruhá fî Mısr* (İskenderiye: Dâru Neşri's-Şekâfe, 1964), 55-77.

etmişlerdir.⁷⁵ Hatta bu dönemde aristokrat sınıf arasında Fransızca sözcük kullanmak moda olmuştur. Örneğin bazı elit kimseler, مساء الخير yerine “بونسوار/bonsoir” deyimini, iyi yaptın, aferin anlamında “برافو/bravo” deyimini, Napolyon’un Kahire’deki gölün güzelliğini anlatmak için kullandığı “Beau Lac du Caire” sözcüğünden بلاق الذكور sözcüğünü, Sirvâl yerine “بنطلون/pantalon” sözcüğünü kullanmışlardır. Aynı şekilde o dönemde TV’de padişahın devlet adamlarına hediye ettiği tören kılıçları için “epe” gibi modern kavramlardan söz edilirken, bir yandan da أرشيف (archive), سنترال (central), صالون (salon), كلاسيكية (classique), كيلوغرام (kilogramme), كيلومتر (kilomètre), بلاستيك (Plastique) vb. Fransızca sözcükler; تلغراف (telegraph), دبلوماسية (Diplomacy), سينما (cinema), رومنطيقية (romantic), قطان (captain) gibi İngilizce sözcükler; سلطة (salata), ألبوم (album), أوبرا (opera), بروفة (prova), أكاديمية (academia), طاولة (tavola) gibi İtalyanca sözcükler de aynen alınmıştır.⁷⁶ Bugün Arapça sözlükler, tercüme yoluyla Arap diline giren binlerce kelime ve kavram içermektedir. Örneğin *el-Mu‘cemu’l-Vasîf* adlı eserde, Kahire Arap Dili Akademisi’nin onayından geçen pek çok anlam ve Arapçalaştırılmış kelimelerle karşılaşmak mümkündür.

Modern dönem çeviri faaliyetlerinin yapı bakımından da Arap dilini etkilediği görülmektedir. Arap dilini yapı bakımından en çok etkileyen dillerden biri İngilizcedir. İngilizceden yapılan çeviriler, Arapça anlatım üslubunu etkilemiş olup hala da etkilemeye devam etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, daha açık anlamına gelen “more apparent” ifadesi, “أَوْضَحَ” kelimesiyle karşılanması gerekirken çeviri faaliyetleri neticesinde İngilizcenin yapısından etkilenecek “أَكْثَرُ” şeklinde iki kelimeyle ifade edilir olmuştur. Yine bu aktarım sonucunda, benzetme harfî olan “kâf”ın, uzaktan yakından benzetmeyle alakası olmayan yapılarda da kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu tür kullanıma, ‘yasama organı olarak parlamento’ anlamına gelen “الْبِرْلَمَانُ كَسْلَطَةُ تَشْرِيعِيَّة” ifadesi örnek olarak verilebilir. Bu örnekteki “kâf”, İngilizcedeki “as” kelimesine karşılık gelmektedir.⁷⁷

⁷⁵ Görgün, “Rifâ‘a et-Tahtâvî,” 96; Meral, “Kahire’den Avrupa’ya,” 86.

⁷⁶ Vaniyambadi Abdurrahîm, *Mu‘cemu’d-dağîl fi ‘l-lugati ‘l-‘Arabiyyeti ‘l-‘hadîse* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2011), 1-240.

⁷⁷ Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Muhammed Hasen Muhammed Uşfûr, “Çevirinin Arapça Üzerinde Etkileri,” çev. Eyyüp Tanrıverdi, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, no. 19 (2011): 185-186.

4. YENİ EDEBÎ TÜRLERİN ORTAYA ÇIKMASI

Batı ile temas sonucunda makâmât gibi klasik edebî usuller terk edilmiş, tiyatro, hikâye ve makale gibi yeni edebî türler ortaya çıkmıştır. Bu türlerin ortaya çıkışı ve tercüme faaliyetleriyle ilişkileri hakkında şu bilgilere yer vermek mümkündür:

4.1. Tiyatro

Tercüme faaliyetlerinin Arap halkına tanıttığı yeni edebiyat türlerinden biri tiyatrodur. Arap dünyasını 19. yüzyılda tiyatro sanatıyla tanıştıran ilk kişi, Lübnanlı Mârûn b. İlyâs b. Miḥâîl en-Nakkâş'dır (ö. 1855). Türkçe, Fransızca ve İtalyancayı ana dili gibi bilen en-Nakkâş 1846 senesinde Mısır'a ardından da İtalya'ya seyahat etmiştir. İtalya'da kaldığı süre içinde Batı tiyatrosu hakkında araştırmalar yaparak derin bilgi sahibi olmuştur. Ülkesine döndüğünde evini tiyatro salonuna çevirmiş, ardından tiyatro metinleri yazmış ve Fransız Tiyatrocu Molière'nin yöntemini taklit ederek kendi tiyatro ekibini kurmuştur. Bu ekibiyle evinde *el-Baḥîl*, *Ebu'l-Hasan el-Mugaffel* ve *el-Hasûdu's-Selîṭ* isimli üç tiyatro oyununu gösterime sunarak Arap dünyasını tiyatro edebiyatıyla tanıştırmıştır. Lübnan'da ortaya çıkan tiyatro, bir anda Mısır'daki yazarlar ve oyuncuların da ilgi odağı haline gelmiştir.⁷⁸ Mısır'da tiyatro ilk defa Hidiv İsmail döneminde, Zizinya tiyatrosunda *Mesrahu'l-Komedi* (Théâtre de la Comédie) adıyla ve öncelikle elit bir kesime hitaben başlamıştır.⁷⁹ Bunu, konferanslar vermek, sosyal hayatla ilgili romanlar telif etmek ve genç nesillere faydalı olacak yabancı romanları tercüme etmek amacıyla kurulan cemiyetler izlemiştir. Kurulan ilk tiyatro cemiyetlerinden biri Kahire'deki *Cem'îyyetu Ensâri't-Temsîl*'dir.⁸⁰ Bu çabaların ardından, Hidiv İsmail'in 1869'da Avrupa tarzında el-Überâ el-Melikiyye'yi (Saray Operası) inşa etmesi, Mısır'ı tiyatro alanında bir cazibe merkezine dönüştürmüştür. Nitekim Selîm en-Nakkâş, 1876'da Beyrut'tan topladığı bir grup tiyatrocuyla birlikte Mısır'a gelmiştir. Bu tiyatrocuların içinde Edîb İshak ve kadın rollerini canlandırmadaki maharetiyle ünlü olan Yusuf el-Hayyât gibi oyuncuların olması kısa sürede seyirci desteğini arkalarına almalarını ve Saray Operası'nın kapılarının kendilerine açılmasını sağlamıştır.⁸¹ Saray Operası'nda sahnelenen ilk oyun Verdi'nin *Rigoletto* ve *Aïda* adlı eserleridir. Başlangıçta çoğunlukla Fransızca oyunlar gösterime sunulurken daha sonra⁸² Mısırlı edebiyatçılar Batı dilinde

⁷⁸ Hannâ el-Fâḥûrî, *el-Câmî' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986), 2:32.

⁷⁹ Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1281; Meral, "Kahire'den Avrupa'ya," 93.

⁸⁰ Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1280-1281.

⁸¹ el-Fâḥûrî, *el-Câmî' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî*, 2:32-33.

⁸² Meral, "Kahire'den Avrupa'ya," 93.

yazılmış romanları tercüme ederek⁸³ Arapçaya uyarlamaya veya Arapça romanlar yazmaya başlamışlardır. Edîb İshak, birçok eserin yanı sıra Jean Racine'nin yazdığı *Andromaque* adlı tiyatro oyununu,⁸⁴ Necîb el-Haddâd da, Walter Scott'un *Richard the Lionheart and Saladin* (Selahaddin Eyyubi ve Aslan Yürekli Richard),⁸⁵ Pierre Corneille'nin *Querelle du Cid* (Beyin tutkuları), Victor Hugo'nun *Hernani*, William Shakespeare'in *Romeo and Juliet*, Molière'nin *el-Baḥîl*; Alexandre Dumas'ın *el-Fursânu's-Selâse* romanlarını⁸⁶ çevirerek neredeyse tüm ömürlerini tiyatro romanlarının tercüme ve telifine adanmışlardır. Bu edebiyatçıların çoğu, tiyatroyu bir kazanç için değil hobi olarak benimsemişler ve pek çok tiyatro romanını çevirerek bu sanatı geliştirmişlerdir.⁸⁷

Mısır merkezli olarak Arap dünyasında tiyatro edebiyatına gerçek anlamda çağ atlatan sanatçı ise Curc Abyad'dır. 1904 yılında I. Abbas tarafından tiyatro eğitimi almak üzere Paris'e gönderilen Curc Abyad, altı yıl boyunca ünlü Fransız sanatçı Sylvain'den ve diğer hocalardan dersler almıştır. 1910 yılında beraberinde getirdiği Fransız tiyatro grubuyla Kahire'deki Opera binasında Farah Antûn'un *Oedipus*, Halîl Mutrân'ın *Othello* ('*Atıl*) ve İlyâs Fayyâd'ın *XI. Louis* çevirilerini ve ünlü şair Hâfız İbrahim'in (1871-1932) kaleme aldığı *Carîh Beyrut* gibi oyunları sahnelemiştir. Bu oyunlarda sahnelediği performansla⁸⁸ ve sonradan kaleme aldığı tercüme ve özgün eserlerle Mısır'daki tiyatro edebiyatına renk ve canlılık katmıştır.

Tiyatro alanında en çok istifade edilen Batılı yazarların başında Shakespeare ve Molière gelmektedir. Shakespeare'in 23'den fazla edebî tiyatro eseri farklı mütercimler tarafından birçok kez Arapçaya tercüme edilmiştir. Shakespeare'in eserleri tiyatroyu teşvik eden faktörleri bünyesinde barındırdığı ve tiyatro grupları ondan rol aldıkları için edebiyatçıları eserlerinin tercüme edilmesinde ısrarcı olmuşlardır.⁸⁹

1900'den 1962'ye kadar olan süreçte tercüme edilen eserlerin sayısı 64 olup bunların başında dokuz kere basılan *el-Âsîfa*, sonra sırasıyla yedi kere basılan *Yulyos Kayser*, altı kere basılan *Tâciru'l-Bundukiyye*, iki kere basılan *Hulmu Leyleti's-Sayf* vd. gelmektedir. Modern Mısır tiyatrosunun yararlandığı diğer batılı yazarlara örnek olarak Voltaire, Hugo, Racine ve Corneille verilebilir. Dönemin çevirmenleri, seyircinin zevkini esas almış, bunun için de temsili gerçekleştirilen

⁸³ Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1342; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 214.

⁸⁴ el-Fâhûrî, *el-Câmî' fî târîhi'l-'edebi'l-'Arabî*, 2:19.

⁸⁵ 'Allûş, *Mukevvinâtu'l-'edeb*, 307; Tagher, *Hareketu't-terceme*, 121.

⁸⁶ Tagher, *Hareketu't-terceme*, 121.

⁸⁷ Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 13339.

⁸⁸ Rahmi Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (II)," A.Ü. *DTCF Dergisi* 35, no. 1 (1991): 107-108.

⁸⁹ 'Allûş, *Mukevvinâtu'l-'edeb*, 308.

eserlere yaptıkları şarkı ve diğer eklemelerle, orijinallerinden oldukça uzaklaştırmışlardır. Bu tür çevirilere, Abdülmelik İbrahim'in çevirdiği *Macbeth*, Tânyûs Abduh'un çevirdiği *Hamlet* örnek olarak verilebilir.⁹⁰ Modern Arap şiirinde en eski tiyatro eserinin ise Halil Yazıcı'nın 1876 yılında yazdığı, *el-Murû'e ve 'l-Vefâ'* adlı eserinin olduğu belirtilir.⁹¹

4.2. Hikâye ve Roman

Hikâye, Arap edebiyatı için tamamen yeni bir tür değildir. İslâm öncesi edebiyatta, Arapların önemli günleri ve savaşları etrafında dönen birçok hikâye vardır. Kur'ân-ı Kerim'de de peygamberler hakkında çeşitli kıssalar yer almaktadır. Abbâsiler döneminde birçok yabancı milletin kıssaları tercüme edilmiştir. Bu kitapların en ünlüleri *Kelile ve Dimne* ile *Binbir Gece Masalları*'dır. Fakat Abbâsiler ve onları takip eden İslâm toplumları, hikâye yazımında dil olarak konuşma dilini (âmmice) benimsedikleri için sezgi ve belagatli sözlerle dinleyicilerini büyüleyen dilenci bir yazarın maceralarını anlatan kısa öyküler (makâmât) hariç bu hikâyeleri Arap edebiyatına girdirememişlerdir. Gerçekte, ne makâmenin mucidi Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) ne de ondan sonra gelen Harîrî (ö. 516/1122) gibi edebiyatçılar gerçek bir hikâye veya öykü üretmeyi düşünmemişlerdir.⁹²

19. yüzyıla gelindiğinde Rifâ'a et-Tahtâvî, Fransız yazar François Fénelon'dan tercüme ettiği *Mevâkı'u'l-Eflâk fî Veķâ'i'i Tilîmâk* adlı eserle Arap dünyasını Batı romanıyla tanıştıran ilk kişi olmuştur.⁹³ Çeşitli aksaklıklardan dolayı ancak 1867'de Beyrut'ta basılabilen bu eser, Arap romancılığının gelişiminde bir hareket noktası olmuştur.⁹⁴ Tahtâvî bu tercümesinde genel olarak metnin aslına bağlı kalmakla birlikte özel isimlerde ve ifadelerin anlamlarında serbest hareket etmiş; bazı hikemiyyât ve atasözlerini tercümesine ilave etmiştir.⁹⁵ Ondan sonra Selim el-Butrus, Bernardin de Saint-Pierre'nin *Paul ve Virginie* adlı eserini tercüme etmiştir. Bu roman, Batı'dan yapılan ilk çevirilerden olduğu için büyük ilgi görmüş, birçok çevirisi yapılmıştır. Bunlardan birkaçı *el-Emânî ve 'l-Minne fî Hadîsi Kabûli Vurûdi'l-Cenne* adıyla 1872 yılında Tahtâvî'nin öğrencisi Muhammed 'Usmân Celâl'in Kahire'de ve Feraḥ Anṭûn'un yine *Paul ve Virginie* adıyla 1902'de

⁹⁰ Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (II)," 111.

⁹¹ Enis el-Hürî el-Makdisî, *el-İtticâhâtü'l-edebiyye fî 'l-Âlemi'l-'Arabî el-ḥadîṣ* (Beyrut: Menşûrâtü Kulliyati'l-'Ulûm ve'l-Âdâb, 1952), 2: 175.

⁹² Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 208.

⁹³ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 208.

⁹⁴ Görgün, "Rifâ'a et-Tahtâvî," 96.

⁹⁵ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 209.

İskenderiye’de yaptığı tercümesidir.⁹⁶ 19. yüzyılın sonlarında bir grup Suriyeli edebiyatçı Mısır’a göç etmişler ve birçok hikâyenin çevrilmesine katkıda bulunarak çeviri hareketinin canlanmasında etkili olmuşlardır. *Sukûtu Nabulyûn es-Şâliş* (III. Napolyon’un Düşüşü) adlı eseri çeviren Nikûlâ Rızkullâh (1869-1915) bu edebiyatçı göçmenlerden biridir.⁹⁷

Özel gazete ve dergilerin sayısının çoğalmasıyla tercüme edilen roman ve hikâyeler, günlük, haftalık ve aylık olarak yayımlanan dergi ve gazetelerde tefrika edilerek sadece Mısır’da değil, dergi veya gazetelerin ulaştığı Arapça konuşulan diğer merkezlerde de büyük bir ilgi görmüştür.⁹⁸ Selîm Butrus el-Bustânî,⁹⁹ Batı ile olan bağlantısı ve yabancı dile hâkimiyeti sayesinde 1875’ten itibaren sahibi olduğu *el-Cinân* dergisinde yayımladığı roman çevirileriyle Arap halkının beğenisini kazanmış ve çeviri hareketine hız kazandıran isimlerden biri olmuştur.¹⁰⁰ Yayımladığı bu roman çevirilerinden bazıları şunlardır: *es-Şavâ’ik* (Yıldırımlar), *el-Ḥubbu’d-Dâim* (Sonsuz Aşk), *Semmu’l-’Afâî* (Yılanların Zehri), *Sırru’l-Ḥubb* (Aşkın Gizemi), *Ḥulmu’l-Muşavvir* (Ressamın Hayali), *es-Sa’d fi’n-Nahs* (Beladaki Şans), *Zevcetü Cûn Kârfur* (John Carrefour’un Karısı), *Ḥiletun Garamiyye* (Aşk Hilesi) *Curcîna* (Georgina).¹⁰¹

Gazete ve dergiler, daha kolay anlaşılmayı benimseyen yeni bir üslupla yapılmış ilmî, felsefî ve edebî tercümelerle modern Avrupa kültürünü, Arap diline aktarmada önemli bir araç haline gelmişlerdir.¹⁰² Necîb İbrahim, Alexandre Dumas’ın *Henri III et sa cour* (III. Henri ve Sarayı) adlı eserini tercüme ettiğinde *el-Muktetaf* dergisi Dumas’ın bu kitabına övgüler yağdırarak onun yenilikçi ve olayları kurgulamadaki yeteneğine dikkat çekmiş; Avrupa’nın ilim ve edebiyat dünyasındaki üstünlüğüne işaret ederek Arap yazarları Batılıların çalışmalarını tercüme etmeye teşvik etmiştir. Alexandre Dumas’ın *Le Mariage Secret* (Gizli Evlilik) adlı ikinci eseri tercüme edildiğinde ise onun üslubunu insicam ve titizlikle nitelemiş, hikâyesinin özgünlüğüne ve tüm halkın seviyesine inmesine hayran kaldığını belirtmiştir.¹⁰³ *el-Ahrâm* gazetesi 1881 yılında Dumas Père’in *Les deux Dianes* adlı eserinin tercümesini seri olarak yayımlamıştır.¹⁰⁴ *el-Muktetaf* dergisi de 1887 yılında *Kalbu’l-Esed*’in yanı sıra yabancı dilde yazılmış birçok romanı

⁹⁶ el-’Aysî, *et-Terceme fi ḥidmeti’s-şekâfâti’l-cemâhiriyye*, 136-137.

⁹⁷ Huseyn ‘Alî Muḥammed, *el-Edebu’l-’Arabiyyu’l-ḥadîş er-ru’ye ve’t-teşkil* (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 2006), 157.

⁹⁸ Meral, “Kahire’den Avrupa’ya,” 90-91.

⁹⁹ Mürüvvet Türken Çakır, “Selîm Butrus el-Bustânî (Hayatı, Eserleri ve Tarihi Romanları),” *Kesit Akedemi Dergisi* 6, no. 25 (2020), 421.

¹⁰⁰ el-Fâḥûrî, *el-Câmî’ fi târihi’l-edebi’l-’Arabî*, 2:25.

¹⁰¹ Mârûn ‘Abbûd, *Ruvvâdu’n-nahḍati’l-ḥadîşe* (Kahire: Hindâvî, 2012), 157.

¹⁰² Meral, “Kahire’den Avrupa’ya,” 90-91.

¹⁰³ ‘Allûş, *Mukevvinâtu’l-edeb*, 286.

¹⁰⁴ Meral, “Kahire’den Avrupa’ya,” 90-91.

tercüme edip abonelerine dağıtmıştır. Corci Zeydan'ın sahibi olduğu *el-Hilâl* dergisi ise, kendisinin kaleme aldığı tarihi hikâye dizilerini yayımlamasıyla meşhur olurken *Silsiletu'l-Fukâhât*, *Dîvânu'l-Fukâhât*, *Muntehabâtü'r-Rivâyât*, *Silsiletu'r-Rivâyât*, *Musâmerâtü'n-Nedîm* ve *er-Râvî* gibi pek çok dergi neredeyse sayfalarının tamamını hikâye yazılarına ayırmışlardır.¹⁰⁵ Ayrıca bazı dergiler farklı bir yol izleyerek bazen trajedisi yüksek bir romanı alıp her defasında farklı isimlerle yayımlayarak diğerlerinden bağımsız olduğu izlenimini vermeye çalışmışlardır. Örneğin, *en-Nefâis* Dergisi, *el-Vurûdu'l-Berriyye* isimli romanı, *el-Verdetu'l-Berriyye*, *el-Hubb* ve *'l-Kibriyâ'*, *es-Sırr*, *Hubbun Ekîd*, *İntikâmu Verde* ve *Hunuvvu Eb* gibi altı farklı isimle yayımlamıştır.¹⁰⁶ Kısa öykü, yazımının kolay olması, gazetelerde yayımlanma imkânının olması ve okuyucuya kolay gelmesi gibi nedenlerden dolayı uzun öyküden daha önce ortaya çıkmış ve daha fazla yaygınlaşmıştır.¹⁰⁷

19. yüzyıl sona erdiğinde hikâye ve romanın, hâlâ çeviri faaliyetlerinin etkisinde kaldığı; üslup, konu ve amaç bakımından tam bir modernleşmenin sağlanamadığı görülmektedir. Meselenin daha iyi anlaşılması için Muhammed 'Uşmân Celâl'in secili bir başlıkla *el-Emânî* ve *'l-Minne fî Hadîsi Kabûli Vurûdi'l-Cenne* adıyla tercüme ettiği romanından bir pasaj aşağıda verilmiştir:¹⁰⁸

"ولما جاء العشاء، وجلس الكل على المائدة، وكان جلوسهم بغير فائدة؛ إذ كان لكل شأن يغنيه، وشاغل يشغله ويلهيه، ويأكلون قليلاً، ولا يقولون قليلاً، ثم ما أسرع ما قامت ورد جنة أولاً، وجلست في مكان غير بعيد في الخلاء، فتبعها قبول، وجلس بجانبها، ومكث تراقبه، ومكث يراقبها، وانقضت عليهما ساعة، وهما ساكنان، ولبعضهما ملتفتان."

Bu paragraftaki secili ifadeler, hâlihazırda mütercimim anlam ve fikirlere tam olarak odaklanamadığını ve makâmenin üslup ve yönteminden etkilenmeye devam ettiğini göstermektedir.

20. yüzyılın başlarında, çevirinin yanı sıra öyküdeki karakterlere ve olayların geçtiği yerlere Arapça isimler verilerek Araplaştırma veya Mısırlılaştırma hareketi ortaya çıkmış;¹⁰⁹ Arap edebiyatçıları yavaş yavaş seci ve bedi engellemelerinden kurtulmaya başlamışlardır. Bu süreçte hikâyenin fasih dille Mısırlılaştırılmasına en çok katkı sağlayan mütercimlerden olan Hafız İbrahim, Victor Hugo'nun *Sefiller*

¹⁰⁵ el-Fâhûrî, *el-Câmî' fî târihi'l-edebi'l-'Arabî*, 2:25.

¹⁰⁶ el-'Aysî, *et-Terceme fî hîdmeti's-sekâfâti'l-cemâhîriyye*, 138.

¹⁰⁷ Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-hadîs*, 155.

¹⁰⁸ Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-hadîs*, 156.

¹⁰⁹ Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-hadîs*, 157.

isimli eserini *el-Bu'esâ'* adıyla Arapçaya çevirmiş ve esere orijinalinde olmayan paragraflar eklemiştir.¹¹⁰

Arap aydınları, o dönemde halk arasında asrın ruhuna uygun bu hikâye ve roman çevirilerinin yayılmasını memnuniyetle karşılamışlar ve hemen onlara ilgi göstermişlerdir.¹¹¹ *Nahda* döneminde roman ve hikâyeleri Arapçaya tercüme edilen Batılı yazarların başında Fransız asıllı Alexandre Dumas gelmektedir.¹¹² Arap dünyasında 1883-1926 yılları arasında adeta Alexandre Dumas rüzgârı esmiş, bu süre zarfında 47 eseri Arapçaya tercüme edilmiştir.¹¹³ Eserlerinin bu kadar rağbet görmesi, Fransız yazarın büyüklüğünü göstermekte olup şöhreti 1930 yılına kadar devam etmiştir. Modern dönemde Arap edebiyatını etkileme noktasında Shakespeare dışında onu geçen olmadığı gibi, başta Corci Zeydan olmak üzere dönemin ünlü yazar ve edebiyatçıların çoğunu etkilemeyi başarmıştır.

Bu dönemde Arap yazarlar, genellikle eğlendirici tarafı ağır basan hikâye ve romanları çevirmekle birlikte, Jean de La Fontaine, Shakespeare, Alexandre Dumas, François-René de Chateaubriand gibi sosyal ve tarihi roman yazarlarının kitaplarını da tercüme etmişlerdir. Daha sonra Avrupa'yı taklit ederek kendi hikâye ve romanlarını yazmayı amaçlamışlardır. Bu yazarlardan biri Selîm Butrus el-Bustânî olup *İskender*, *Kays* ve *Leylâ*, *el-Hiyâm fî Cinâm* 'ş-Şâm gibi birkaç tarihi roman telif edip *el-Cinân* dergisinde yayımlamıştır.¹¹⁴ Ayrıca hikâye ve gazetecilik sanatına çeşitli güzellikler katmış, onları şekil ve resimlerle süsleyerek neşretmiştir. Hikâyeyi makâmeden ayırıp bağımsız bir türe dönüşmesi yolunda önemli girişimlerde bulunmuştur. Uzun roman telifinin kapıları da yine el-Bustânî ile birlikte açılmıştır. Tarihi roman türünde yazdığı eserleriyle Arap tarihi romanında çığır açan Corci Zeydan başta olmak üzere birçok yazarı etkilemeyi başarmıştır.¹¹⁵ Zeydan yukarıda da belirtildiği gibi sahibi olduğu *el-Hilâl* dergisinde 17 tane tarihi roman serisi yazıp yayımlamıştır.¹¹⁶

Muhammed Hüseyin Heykel'in (1888-1956) başlattığı uzun sosyal hikâyeye gelince, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap edebiyatının kalkınmasıyla beraber büyük mesafe kat etmiş, her yazar kendine özgün eserleriyle ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu türün en parlak isimleri Abdülkâdir el-Mâzinî (1890-1949) ile *el-*

¹¹⁰ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 209.

¹¹¹ Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1429.

¹¹² 'Allûş, *Mukevvinâtu'l-edeb*, 286.

¹¹³ 'Allûş, *Mukevvinâtu'l-edeb*, 286-287.

¹¹⁴ Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1429.

¹¹⁵ Türken Çakır, "Selîm el-Butrus", 421.

¹¹⁶ Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1429.

Eyyâm, *Du'â'u'l-Kerevân* ve *Şeceratu'l-Bu's* gibi birçok hikâyesinde Mısır'ın sosyal hayatını tasvir etmesiyle ön plana çıkan Tâhâ Hüseyin'dir.¹¹⁷

Tercüme faaliyetleri sayesinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Araplarda hikâye sanatı olgunlaşmaya başlamıştır. *Zenobia* adlı öyküsüyle sanatsal mükemmellik hedefini gerçekleştiren ilk öykücü Muhammed Ferid Ebu Hadîd (1893-1967) olmuştur. Bunu *el-Melikü'd-Dillîl*, *el-Mühehlil* ve *Cuhâ fî Canbûlad* öyküleriyle takip etmiştir. Bu alandaki diğer önemli isimler Ali el-Cârim (1881-1949), Muhammed Sa'îd 'Iryân (1905-1964) ve Muhammed 'Avađ Muhammed (1895-1972) gibi yazarlardır. Burada, II. Dünya Savaşı döneminde, Akdeniz kapalı olduğundan Batı öykülerinin Arap yazarlara ulaşmamasının da Arap öykücülüğünün geniş çapta gelişmesine zemin hazırladığı belirtmelidir.¹¹⁸ Çünkü bu savaşın ortaya çıkmasıyla beraber, Araplar tamamıyla kendi çevrelerine odaklanarak kendi özgün hikâyelerini ortaya koymuşlardır.

4.3. Makale

Makale, bir gazete veya dergide bilim, edebiyat, siyaset ve toplum hakkında yayımlanan kısa araştırma yazıları olarak tanımlanır. Edebiyatçılar ise makaleyi, bir konunun seri ve birbiriyle bağlantılı bir şekilde sunulduğu, yazarın fikrini teşhir ettiği ve bunu okuyucu ve dinleyiciye ilginç ve etkili bir şekilde aktardığı bir sanatsal nesir biçimi olarak tanımlamaktadırlar.¹¹⁹ Araplar 19. yüzyıl öncesine kadar makale formunu bilmedikleri için yazılarını *Resâ'ilü'l-Câhîz* örneğinde olduğu gibi küçük bir kitap şeklini andıran çok uzun formlarda yazıyorlar, bunu da *risâle* diye adlandırıyorlardı.¹²⁰ 19. yüzyılda, Batı'da Staël ve Edison gibi makale sanatının kurallarını belirleyen, üslup ve içeriğini geliştirmeye çalışan seçkin bir grup yazar ortaya çıkmıştır.¹²¹ Bu dönemde tercüme faaliyetleri aracılığıyla Batı ile yoğun bir etkileşim içinde olan Araplar, diğer edebî türler gibi makaleyi de Batılılardan öğrenmişlerdir.¹²² Temel unsurlarını eski risâle sanatından ve modern Batı'dan alan makalenin Arap edebiyatındaki gelişimi basının gelişimiyle ilişkili ve paralel seyretmiştir. Çünkü makale ortaya çıktığı andan itibaren yaşam gücünü basından almış, onun çeşitli amaçlarına hizmet etmiş, editör ve yazarlarının görüşlerini okuyucularına ulaştırmıştır.¹²³

¹¹⁷ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 210.

¹¹⁸ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 211.

¹¹⁹ Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-hadîs*, 138.

¹²⁰ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 205.

¹²¹ Muhammed Yûsuf Necm, *Fennu'l-makâle* (Beyrut: el-Câmi'atü'l-Emrîkiyye, 1997), 48.

¹²² Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 205.

¹²³ Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-hadîs*, 138.

Arapça edebî makalenin başlangıç devresinin en ünlü yazarlarından bazıları Sâlih Mecdî (1826-1881), Rifâ'a eṭ-Tahtâvî, Abdullah Ebussu'ûd (1820-1878), Selim 'Anhûrî (1856-1933), Cemâleddin Efgânî ve Abdullah Nedim'dir (1845-1896). Bu yazarlar makalelerini *el-Vakâ'i 'u'l-Mısriyye*, *Vâdi'n-Nîl*, *el-Vatan*, *Ravdatu'l-Aḥbâr* ve *Mir'âtu's-Şark* gazetelerinde yayımlamışlardır. Makale kaba bir şekilde bu yazarların ellerinde ortaya çıkmıştır. Fakat bu makaleler, cılız seciler, muhassinâtı bedîiyye ve zorlamalı süslemelerle dolu olduğu için üslupları, inhitât döneminin üslubuna daha yakındı. Makalelerin ana konusu siyasi meseleler olmakla birlikte bazen sosyal ve eğitim meseleleri de ele alınmaktaydı. Abdullah Fikri'nin (1834-1889) gazetelerin gerekliliğinden bahsettiği makalesinden bir bölüm bu dönemin makalelerine örnek olarak gösterilebilir.¹²⁴

"...فهذه جبهة الأخبار، وخزينة ذخائر الأفكار، وصيقل الأذهان، ومرة حوادث الزمان، وهي الجليس

الذي تعجب نوادره، والأنيس الذي يطرب حديثه من يسامره..."

19. yüzyılın sonuna kadar devam eden bu süreçte siyâsî makale, halkın seviyesine inmeyi başarmış ve milli meseleler konusunda üzerlerinde güçlü bir etki oluşturmuştur. 'Urâbî Devrimi'nin ortaya çıkması ve dönemin makale yazarlarının devrimin önderleriyle birlikte yargılanması, makalelerin etkisini göstermesi açısından önemlidir. Zira siyasi makaleler yazdıkları için Muhammed Abduh ve Cemâleddin Efgânî sürgüne gönderilmiş; Abdullah Nedim uzun bir süre saklanmak zorunda kalmıştır.¹²⁵

20. yüzyılın başlarında Arap aklının gelişmesiyle birlikte Mustafa Kâmil Paşa (1874-1908), Şeyh Ali Yûsuf (1863-1913), Ahmed Lûtî es-Seyyid (1872-1963),¹²⁶ Muhammed Abduh (1849-1905), Emin er-Râfî'î (1886-1927), Muhammed Reşid Rızâ (1835-1935), Abbas Mahmûd el-Akkad gibi usta kalemler sayesinde makale sanatı büyük bir gelişme göstermiştir. Bu yazarlar sayesinde makaleler, edebî üslûpta dev bir ilerleme kat etmiş; kafiye ve sanat zincirlerinden kurtulmuş; pek çok fikir ve anlam taşıyan ve toplumun çeşitli meselelerini tartışan, özgür ve yalın bir sanat halini almıştır. Mustafa Lutfi el-Menfelûtî'nin (1876-1924) "يوم العيد" (bayram günü) adlı makalesi dönemin makalelerinin kat ettiği gelişimi göstermesi açısından örnek olarak verilebilir.¹²⁷

"لا تأتي ليلة العيد حتى يطلع في سمائها نجمان مختلفان؛ نجم سعود ونجم نحوس، أما الأول فللسعداء

الذين أعدوا لأنفسهم صنوف الأردية والحلل ولأولادهم اللعب والتماثيل ولأضيافهم ألوان المطاعم والمشارب، ثم

¹²⁴ Muḥammed, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadiṣ*, 139.

¹²⁵ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 205.

¹²⁶ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr*, 206.

¹²⁷ Muḥammed, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadiṣ*, 140.

ناموا ليلتهم نوما هادئا مطمئنا تتطاير فيه الأحلام الجميلة حول أسرتهم تطاير الحمام البيضاء حول المروج الخضراء، وأما الثاني فلأشقياء الذين يبيتون ليلتهم على مثل جمر الغضى يئنون في فراشهم أنينا يتصدع له القلب، ويذوب له الصخر حزنا على أولادهم الواقفين بين أيديهم يسألونهم بالسنتهم أو بأعينهم ماذا أعدوا لهم في هذا اليوم من ثياب يفاخرون به أندادهم، ولعب جميلة يزینون بها مناضدهم، فيعللونهم بوعود يعلمون أنهم لا يستطيعون الوفاء بها.

فهل لأولئك السعداء أن يمدوا إلى هؤلاء الأشقياء يد البر والمعروف، وفيضوا عليهم في ذلك اليوم السعيد النزر القليل مما أعطاهم الله ليسجلوا لأنفسهم في باب المروءة والإحسان ما سجل لصاحب حانوت التماثيل

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1967'ye kadar uzanan yaklaşık elli yıllık zaman dilimi ise, makale sanatının tam olarak modernleştiği dönem olarak ifade edilebilir. Bu dönemde, Ahmed Hasan ez-Zeyyât (1885-1968), Ahmed Emîn (1886-1954), Mustafa Sâdık er-Râfî'î (1881-1937), Zekî Mübârek (1892-1952), Mahmûd Teymur (1894-1973), Mahmûd Muhammed Şâkir (1909-1997), Zekî Necîb Mahmûd (1905-1993), Abdülkuddûs el-Ensârî (1907-1983),¹²⁸ Abbas Mahmûd el-Akkâd, Muhammed Hüseyin Heykel, Tâhâ Hüseyin ve İbrahim Abdülkadir el-Mazinî (1889-1949) gibi yazarların makaleleri oldukça çeşitlilik kazanmış ve Batı edebiyatının öncülerinden tarafından temelleri atılan makale sanatının kurallarıyla daha uyumlu hale gelmiştir.¹²⁹ Gönüllere dokunan ve duyguları harekete geçiren değerli sanatsal bir esere dönüşen makalenin yazarları, iyilik, hakikat ve güzellik gibi yüce insani erdemleri hedefleyerek edebiyat, eleştiri, güzel sanatlar, felsefî ve sosyal alanlarda yazdıklarıyla makalelerin konularını genişletmişlerdir. Ayrıca gazetelerde yayımladıkları edebî yazılarını yok olmaya terk etmemişler, bilakis toplayıp kitap olarak bastırmakla yaşatmaya devam etmişlerdir.¹³⁰

Başlangıcından itibaren siyasi makaleye, edebiyat ve kültür konusuyla ilgili edebî makaleler de eşlik etmiş ve kısa bir süre sonra *el-Muktetaf* ve *el-Hilâl* gibi haftalık veya aylık özel dergiler bu edebiyat makalelerine hasredilmiştir. Bu tür makaleler, Mısır ve Arap ülkelerindeki edebî hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. Hatta bu edebî makale yazarları ilk başlarda ahlâk, toplum ve çeşitli düşünce meselelerinde Batılılardan ne okudularsa onları yazmışlardır. *el-Muktetaf* dergisi

¹²⁸ Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs*, 141-142.

¹²⁹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 206; 'İzzeddîn İsmâ'îl, *el-Edeb ve funûnuh dirâse ve naḥd* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2013), 162.

¹³⁰ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 207.

ortaya çıkışından itibaren, Batılıların bilimsel faaliyetleriyle ilgilenerek onların bilimsel teorilerini Mısır ve Arap halkına aktarmaya özen göstermiştir. Bu asırda yıllar içinde Mısır'da *es-Siyâsetü'l-Üsbû'îyye*, *el-Belâgu'l-Üslûbî*¹³¹ dergilerinin yanında *er-Risâle*, *es-Sekâfe*, *el-Kitâb*, *el-Kâtib*, *el-Kâtibu'l-Mısırî*, Lübnan'da *el-Edîb* ve *el-Âdâb*, Suudi Arabistan'da *el-Menhel*, Yemen'de *el-Hikme*, Tunus'ta *el-Fikr* gibi çeşitli edebiyat ve kültür dergileri kurulmuştur.¹³² Bunlara ek olarak matbaaların Arap dünyasına gelişi ve kültürlü Arap çevrelerinde yayılmasının da makalenin gelişmesine ve önemli bir konum almasına katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

SONUÇ

Modern dönem çeviri hareketleri, Napolyon Bonapart'ın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesiyle başlamıştır. Fakat bu tercüme hareketleri, Napolyon'un siyasi genelgelerini, emirlerini kısacası kendi sömürgeci düzenini oluşturmaya yönelik olduğu için bunların Arap edebiyatına etkisinden bahsetmek oldukça güçtür. Bununla birlikte Napolyon'un Mısır'da kurduğu bilim akademisi, Fransız okulu, matbaa, kütüphane, araştırma merkezleri ve tiyatroya ek olarak yanında getirdiği Fransız bilim adamlarının yürüttükleri faaliyetler, Arapların Avrupa'nın bilim ve kültürüne merakını artırdığı ve zihinlerinde Arap edebiyatının yenilenmesi gerektiği fikrini doğurduğu söylenebilir.

Mehmet Ali Paşa ise, Batı'ya gönderdiği öğrenci heyetleri, Batı'dan getirttiği ve okullarda görevlendirdiği âlimler ve *Medresetü'l-Elsün*'ü açması sayesinde tercüme faaliyetlerine sistematik bir boyut kazandırmıştır. Özellikle Modern Batı bilimlerini Arap dünyasına aktaracak yabancı dil bilen ve çeşitli alanlarda tercüme yapabilecek mütercimler yetiştirmek için kurduğu *Medresetü'l-Elsün*'de Rifâ'a eî-Şahtâvî'nin liderliğinde felsefe, edebiyat, tarih ve coğrafya gibi alanlarda yapılan binlerce tercüme eser, Arap edebiyatının ve Mısır'ın modernleşmesinde kilit rol oynamıştır. Modern nesrin mektebi kabul edilen gazetecilik faaliyetleri de bu dönemde parlamış; birçok araştırmacı, edebiyatçı ve yazar, yazım üslubunu çeşitlendiren ve kolaylaştıran gazete sayesinde yetişmiştir.

I. Abbas ve Sa'îd Paşa dönemlerinde, tercüme işleriyle uğraşan mütercimlerin devletin değişik görevlerine atanması ve birçok okulun kapatılması tercüme hareketlerinin yavaşlamasına neden olsa da Hidiv İsmail'in vali olmasıyla yeniden canlanmıştır. Üstelik Hidiv İsmail'in edebiyatçıları ve yazarları, telif ve tercüme teşvik edecek cazip ödüller vermesi ve onlara geniş bir özgürlük alanı tanınması

¹³¹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşır fî Mısır*, 207.

¹³² Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-hadîş*, 141-142.

birçok edebiyatçının Mısır'a akın etmesini sağlamıştır. Örneğin 1870'de Mısır'a göç eden Suriyeli edebiyatçılar, roman ve hikâye çevirilerine büyük bir hareketlilik getirmişlerdir. Ayrıca bu dönemde sayıları artan dergi ve gazeteler, ilmî, edebî ve felsefî tercüme ve alıntılarla modern Avrupa kültürünü, Arap diline ve edebiyatına aktaran önemli bir araç görevi görmüştür. Kısacası Mehmet Ali Paşa döneminde tohumları atılan modern Arap edebiyatı, torunu Hidiv İsmail döneminde meyvelerini vermeye başlamıştır. Ayrıca tercüme faaliyetleri, Arap diline birçok Batı kavramını kazandırmasının yanı sıra tiyatro, roman ve makale gibi yeni edebî türler de kazandırmıştır. Bu edebî türler hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

19. yüzyılda çeviri faaliyetlerinin Arap dünyasına kazandırdığı yeni türlerden biri tiyatrodur. Arap dünyasını Batı tiyatrosu ile tanıştıran ilk kişi Lübnanlı Mârûn b. İlyâs b. Miḥâîl en-Nakkâş'dır. Tiyatro, Lübnan'da ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra Mısır'da da ilgi görmeye başlamıştır. Hidiv İsmail'in Kahire'de Avrupa tarzında saray operası yapmasıyla Mısır, tiyatrocular için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. İlk başlarda ağırlıklı olarak Fransızca eserlerin tercüme edildiği ve sahnelendiği tiyatro sanatı, Paris'te 6 yıl eğitim aldıktan sonra 1910 yılında Mısır'a dönen Curc Ebyad sayesinde çağ atlayarak tercüme ve taklit aşamasından kurtulmuş; modern ve özgün bir sanata dönüşmüştür. Mısır'da çevirisi yapılan eserlerin çoğu Fransızca olduğu için dönemin tiyatro eserlerinde genel olarak Fransız yazarların etkisi görülmektedir.

19. yüzyılda Fransız yazar François Fénelon'dan tercüme ettiği *Mevâkı'u'l-Eflâk fî Veḳâ'i'i Tilîmâk* adlı eserle Arap dünyasını Batı romanıyla tanıştıran ilk kişi Rifâ'a eṭ-Tahtâvî'dir. 19. asrın sonlarında sayıları iyice artan hikâye ve roman çevirilerinin günlük, haftalık ve aylık olarak gazete ve dergilerde yayımlanması, Batı roman ve hikâyelerinin sadece Mısır'da değil gazete ve dergilerin ulaştığı tüm Arap dünyasında yayılmasını sağlamıştır. *el-Muktetaf* gibi bazı dergiler, Batı'dan yapılan çeviri eserlerin üslup ve muhtevasına, halkın seviyesine inmesine hayran kalarak tüm edebiyatçıları hikâye ve roman çevirilerine teşvik etmişlerdir. Kısa hikâyeler, gazete ve dergilerde yayımlanması ve halk tarafından anlaşılması daha kolay olduğu için daha fazla rağbet görmüş ve uzun hikâyeden daha önce yaygınlaşmıştır. 19. asrın sonuna kadar Batı'dan yapılan çeviriler nicelik bakımından çoğalsa da tam bir modernleşme ancak 20. yüzyıl ile birlikte başlamış, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise daha özgün eserler telif edilmiştir.

Çeviri faaliyetlerinin Arap edebiyatına kazandırdığı yeni nesir türlerinden biri de makale sanatıdır. Arap dünyasında daha ziyade siyasi konuların ağırlıklı ele alındığı ilk makale örnekleri yine eṭ-Tahtâvî'nin öncülüğünde Abdullah Ebussu'ûd, Selim 'Anhûrî, Cemâleddin Efgânî ve Abdullah Nedim gibi yazarların elinde

kabaca ortaya çıkmıştır. 19. asrın sonuna kadar süren bu dönemin makaleleri toplum üzerinde çok güçlü bir etki oluştursa da üslup ve sanatsal açıdan dilin kısıtlamalarından tam olarak kurtulamadığı görülmektedir. 20. yüzyılın başlarında makale sanatına gerçek anlamda çağ atlatan ise, Ahmed Lütfi es-Seyyid, Muhammed Abduh, Emin er-Râfi‘î, Abbas Mahmûd el-Akkad gibi yazarlardır. Bu yazarlar makale sanatını kafiye ve secili sözlerden kurtarmakla kalmamışlar aynı zamanda edebiyat, sosyal ve felsefî konular başta olmak üzere konu bakımından çeşitlenip zenginleşmesini sağlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra makale sanatı, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Ahmed Emîn, Mustafâ Sâdık er-Râfi‘î, Zekî Mübârek, Mahmûd Teymur, Muhammed Hüseyin Heykel, Tâhâ Hüseyin ve İbrahim Abdülkadir el-Mazinî gibi yazarlar sayesinde Avrupa’daki makale sanatının kurallarıyla uyumlu hale gelerek gelişim serüvenini tamamlamıştır. Gazete ve dergiler, bu makaleler için bir vitrin görevi gördüğü için matbaanın gelişmesine ek olarak gazete ve edebiyat dergilerinin sayısının artmasının da makale sanatının gelişiminde etkin rol oynadığı ifade edilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Abdurrahîm, Vaniyambadi. *Mu‘cemu’d-dahîl fi’l-lugati’l-‘Arabiyyeti’l-‘hadîse*. Dimaşk: Dâru’l-Kâlem, 2011.
- ‘Abbûd, Mârûn. *Ruvvâdu’n-nahđati’l-‘hadîse*. Kahire: Hindâvî, 2012.
- ‘Allûş, Sa‘îd. *Mukevvînâtu’l-edebi’l-mukâren fi’l-âlemi’l-‘Arabî*. Beyrut: eş-Şeriketu’l-‘âlemiyye li’l-kitâb, 1987.
- ‘Amşûş, Mesûd. “Devru’t-terceme fî tatvîri’l-lugati’l-‘Arabiyye ve âdâbihâ fî ‘aşri’l-‘hadîs”. Erişim 01 Kasım 2022 <https://www.aden-univ.net/NewsDetails.aspx?NewsId=3497>.
- el-‘Aţavî, Mes‘ad b. ‘Îd. *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-‘hadîs*. Tebuk: el-Alûkah, 2009.
- el-‘Aysî, Sâlim. *et-Terceme fî ħidmeti’s-sekâfâti’l-cemâhîriyye*. Menşûrâtu İttiĥâdi’l-Kuttâbi’l-‘Arab, 1999.
- Can, Betül. “Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî ve Gérard de Nerval’in Doğu-Batı İzlenimleri.” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 39 (2018): 262-283.

- Dayf, Şevkî. *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mısr*. 10. bs. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ty.
- ed-Desûkî, 'Umer. *Fi'l-edebi'l-ḥadîş*. 2 cilt. 8. bs. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1973.
- Er, Rahmi. "Modern Mısır Tiyatrosu (II)." *A.Ü. DTCTF Dergisi* 35, no.1 (1991): 105-122.
- Ergün, Mustafa. "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması." *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 16, no. 3 (2015): 277-294.
- el-Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986.
- Görgün, Hilal. "Rifâ'a et-Tahtâvî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 95-97. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Hilâl, 'Abdulgaffâr Hâmid. *el-'Arabiyye ḥaşâişuhâ ve simâtuhâ*. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 2004.
- Huart, Clément. *Littérature Arabe*. Paris: Librairie Armand Colin, 1902.
- İsmâ'îl, 'İzzeddîn. *el-Edeb ve funûnuh dirâse ve naḥd*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2013.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefî. "Kavalalı Mehmet Ali Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 62-65. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- el-Maḥdisî, Enis el-Ḥûrî. *el-İtticâhâtü'l-edebiyye fî'l-'Âlemi'l-'Arabî el-ḥadîş*. 2 cilt. Beyrut: Menşûrâtü Kulliyati'l-'Ulûm ve'l-Âdâb, 1952.
- Meral, Arzu. "Kahireden Avrupa'ya Açılan Kapı: Medresetü'l-Elsün (Diller Okulu, 1835)." *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, no. 37 (2011): 77-98.
- Meydân, Eymen, Ebulyezîd eş-Şerkâvî ve Aḥmed Şalâḥ Muḥammed. *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîş*. Şebeketu'l-Aluka, ty. www.alukah.net
- Muhammed, Huseyn Ali. *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-ḥadîş er-ru'ye ve't-teşkil*. 6. bs. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006.
- Mustafa, Husâmeddîn. *Üsûsu ve kavâidu san'ati't-terceme*. www.hosameldin.org, 2011.
- Necm, Muhammed Yûsuf. *Fennu'l-makâle*. Beyrut: el-Câmi'atü'l-Emrîkiyye, 1997.
- Sa'id, Neffûse Zekerîyya. *Târîhu'd-da've ile'l-'âmmiyye ve âşâruhâ fî Mısr*. İskenderiye: Dâru Neşri's-Şekâfe, 1964.
- Sarıkaya, Muammer. "Mezhep Çatışmaları ve Şehirlerin Rekabeti Arasında Yok Olan Bir Kütüphane ve Çeviri Kurumu: Rakkâde Beytülhikme'si." *Turkish*

- Studies-Comparative Religious Studies* 16, no. 1 (2021): 157-173.
<https://doi.org/10.47091/TurkishStudies.49102>
- Süyûfî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Müteveklî*. Dimaşk: Mektebetü'l-Kudsî ve'l-Büdeyn, 1348.
- Şebîb, Beşşâr Abdulcebbâr. "Birinci Abbasi Devleti Döneminde Arapça İslâmî Bilgilerin Avrupa'ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü." Çeviren Harun Özel, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi / the Journal of Academic Social Sciences* 28, no. 28 (2016): 412-412.
<https://doi.org/10.16992/ASOS.1181>
- eş-Şeyyâl, Cemâluddîn. *Târîhu't-terceme fî Mısr fî ahdi'l-hamleti'l-Fransiyye*. Mısır: Müessesetü Hindâvî, 2017.
- Tagher, Jacques. *Hareketu't-terceme bi Mısr hilâle'l-karni't-tâsi' aşar*. İngiltere: Hindâvî, 2017.
- Türken Çakır, Mürüvvet. "Selîm Butrus el-Bustânî (Hayatı, Eserleri ve Tarihi Romanları)." *Kesit Akedemi Dergisi* 6, no. 25 (2020): 414-422.
- Usfûr, Muhammed Hasen Muhammed. "Çevirinin Arapça Üzerinde Etkileri." Çeviren Eyyüp Tanrıverdi, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, no. 19 (2011): 171-296.
- Yalar, Mehmet. *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Zeydân, Corci. *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Kahire: Müessesetü Hindâvî li'ta'lim ve's-şekâfe, 2012.
- Zor, Salih. "Dîvân Grubu'nun Modern Arap Edebiyatındaki Yeri." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.